

Glava četrta

DIVERZANTSKA DEJSTVA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

DIVERZANTSKA DEJSTVA U VRIJEME PRENOŠENJA TEŽIŠTA OPERACIJA U JUGOISTOČNE KRAJEVE JUGOSLAVIJE

Još u proljeće 1944. vrhovni komandant NOV i POJ Tito, prateći razvoj operacija na evropskim ratištima, pristupio je utvrđivanju strategijskog plana za prvu etapu završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije. Cijeneći da u novonastaloj situaciji Srbija predstavlja ključ Balkana, Tito je odlučio da težište operacija NOVJ usmjeri ka Srbiji. Istovremeno, otpočele su i operacije za oslobođenje Dalmacije radi učvršćivanja pozicija narodnooslobodilačkog pokreta na jadranskoj obali i u njenom bližem zaleđu. Tako je u ljeto 1944. započela konačna bitka za oslobođenje Srbije s osloncem na novoformirane srpske divizije.

Završna etapa drugog svjetskog rata je otpočela sredinom 1944. godine. Na istočnom frontu, ofanzivom Crvene armije, operacije su prenijete u Rumuniju i Poljsku. Anglo-američke trupe su proobile u Italiji njemačku odbranu i 4. juna ušle u Rim. Dva dana kasnije, 6. juna, armije zapadnih saveznika iskrcale su se u Normandiju, čime je konačno otvoren i drugi front.

Upravo u ovoj etapi drugog svjetskog rata NOVJ od preko 400.000 boraca preuzela je strategijsku inicijativu i pristupila operacijama za konačno oslobođenje zemlje od okupatorskih, kvislinških i kontrarevolucionarnih snaga. Ujedno, ona je postala veoma bitan faktor strategije saveznika i na istočnom i zapadnom frontu radi konačnog slamanja oružanih snaga fašističke Njemačke.

Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta vezivale su oko 870.000 neprijateljskih vojnika. Od toga su 24 divizije bile njemačke, a devet bugarskih. Pored toga, uskoro se na jugoslovenskom ratištu mogla očekivati i njemačka Grupa armija »E« sa 350.000 vojnika, koja se nalazila u Grčkoj. Srbija je za njemačku Vrhovnu komandu bila izuzetno važna zbog strategijskog značaja komunikacija koje iz doline Save i Dunava vode prema jugu i jugoistoku i sirovinskih baza za njemačku ratnu privredu, posebno rudnika u Boru, Trepči i Majdanpeku. Zato je njemačka Vrhovna komanda

smatrala da se Srbija mora držati po svaku cijenu. Taj zadatak je dobila Grupa armija »F«, s feldmaršalom Maksimilijanom fon Vajkišom na čelu. Njemačka komanda je računala i sa bugarskim okupacionim trupama od oko 90.000 vojnika i s angažovanjem četnika Draže Mihailovića. Okupator je dobro znao da za četnički pokret i političke snage koje stoje iza njega držanje Srbije u ovom periodu rata predstavlja presudno pitanje i da će se odlučno angažovati u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

U to vrijeme narodnooslobodilački pokret u Srbiji se snažno razvijao. U jugoistočnoj Srbiji formirano je pet divizija (21, 22, 23, 24. i 25. divizija), koje su ozbiljno ugrožavale pozicije okupatora i četnika. Prema planu Vrhovnog štaba NOV i POJ, trebalo je glavnim snagama prodrijeti prema Srbiji da bi se srpskim divizijama što prije pružila pomoć i omogućio nesmetan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta. Značaj Srbije bio je utoliko veći što bi se prodorom jačih operativnih snaga NOVJ i njihovim izbijanjem na obale Dunava stvorili povoljni uslovi za povezivanje jugoslovenskog ratišta s Crvenom armijom, koja je nadirala prema Rumuniji i Bugarskoj, a time i za stvaranje jedinstvenog savezničkog fronta. Upravo od toga je i najviše strahovala njemačka Vrhovna komanda. Vrhovni štab NOV i POJ još od početka 1944. sistematski je pripremao plan da, u pogodnom trenutku, iz istočne Bosne, Sandžaka i Crne Gore prodre u Srbiju. Za to je angažovao Operativnu grupu divizija sastavljenu od 2. proleterske, 5. i 17. divizije, zatim 1. proleterski (1. i 6. divizija) i 12. vojvođanski korpus (16. i 36. divizija), kojemu su kao pojačanje trebalo da stignu 11. krajiška i 28. slavonska divizija. Za osiguranje ovog prodora prikupljen je u Crnoj Gori 2. udarni korpus (3, 29. i 37. divizija), a u istočnoj Bosni 3. udarni korpus (27. i 38. divizija). Njemačka komanda je nastojala da po svaku cijenu spriječi prodor jačih snaga NOVJ iz Crne Gore i istočne Bosne u Srbiju, a istovremeno razbije grupaciju Glavnog štaba NOV i PO Srbije. U tom cilju je planirala operacije u južnoj Srbiji, istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku, angažujući njemačke, bugarske i četničke snage.⁵³⁷

Formiranje diverzantskih grupa operativnih jedinica Glavnog štaba NOV i PO Srbije otpočeto je polovinom 1944, pred prodor jedinica NOVJ u Srbiju. U bataljonima i brigadama 21. 22, 23, 24. i 25. srpske divizije, prema izvještaju Glavnog štaba NOV i PO Srbije Vrhovnom štabu o rezultatima borbi jedinica u južnoj i istočnoj Srbiji od 11. jula do 27. avgusta 1944, »diverzione grupe pojedinih brigada i odreda pod najtežim okolnostima vršile su stalne akcije« u dolinama Južne Morave, Nišave, Toplice i Timoka

⁵³⁷ *Drugi svjetski rat*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1980, knj. 3, str. 67—71.

na glavnim komunikacijama Niš—Doljevac—Kuršumlja, Niš—Grdelica—Vladičin Han, Niš—Piroć i Niš—Zaječar.⁵³⁸

Da bi operativne jedinice na teritoriji Crne Gore što uspješnije rušile komunikacije i objekte, u bataljonima su formirana minerska odjeljenja »od ljudi vičnih minerskom poslu« i angažovano »sve stanovništvo iz blizine dotičnog objekta«. Za izvođenje »udara na komunikacijama, likvidacije pojedinih neprijateljskih grupa«, kao i »rušenje objekata na komunikacijama i na željezničkoj relaciji od Bara do Virpazara«, pri Štabu 2. korpusa NOVJ formiran je 28. juna 1944. Izviđački udarni bataljon.⁵³⁹

Na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske Stab 3. diverzantskog bataljona organizovao je tokom avgusta 1944, neposredno pred operaciju rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu, kratke diverzantske kurseve u trajanju svega pet dana za borce NOP odreda.⁵⁴⁰

U ljeto 1944. težište operacija NOVJ prenijeto je u istočne krajeve Jugoslavije. »Potreba da se dijelovi njemačkih trupa dosad angažovani u Hrvatskoj povlače prema Srbiji, da bi tamo zaustavili napredovanje jakih komunističkih odreda prema sjeveru«, navedeno je u izvještaju Vojnoprivrednog štaba Jugoistoka od 19. septembra 1944. Upravi za vojnu privredu Vrhovne komande Vermahta, »ima za posljedicu da njemačke oružane snage koje ostaju u Hrvatskoj mogu da izvrše samo jako ograničen broj zadataka. Oni se, uglavnom, sastoje u tome da se obezbijede komunikacije neophodno potrebne za kretanje trupa i dotur. Za sada su svi putevi dotura prema jadranskoj obali prekinuti. Na svim željezničkim prugama sabotaže su u porastu.« Prema tome, operacije na cjelokupnom jugoslovenskom ratištu su dovedene u saglasnost »sa ciljem da se onemogućiti formiranje novog fronta na Balkanu«. Istovremeno, snage koje su stajale na raspolaganju u zapadnim i južnim krajevima zemlje imale su »zadatak da puteve dotura na sjeverozapadnom Balkanu i području Srbije trajno blokiraju i da svim sredstvima vežu njemačke snage«.

»Prema tome komandant Jugoistoka je«, kako navodi u svom izvještaju od 20. septembra 1944, »suočen sa prijetućim neprijateljskim napadom na širokom frontu protiv žile kucavice našeg područja.« ... »Treba konačno«, naglašeno je u izvještaju, »smatrati pogrešnom klasifikacijom toga neprijatelja kao banditskog protivnika, a borbe koje se vode protiv njega kao rat protiv bandi. Radi se, izuzimajući novoformirane jedinice, o operativno i taktički dobro vođenim, teškim oružjem do zavidne mjere naoružanim grupacijama snaga, koje se odlikuju dinamikom koju ne treba potcijeniti i čija brojnost stalno raste. Nisam naklonjen grešci da neprija-

⁵³⁸ *Zbornik*, I, 11, str. 140 i 141; knj. 20, str. 686—705, Obavještenje Glavnog štaba Srbije od 14. septembra 1944, šefu Sovjetske vojne misije o operacijama jedinica NOV i PO Srbije od 15. jula do 10. septembra.

⁵³⁹ *Isto*, III, 7, str. 705—708.

⁵⁴⁰ A VII, fond NOP-a, reg. br. 9—11, k. 121A.

telja precijenim, jer su upravo sadašnje borbe, sa uspjesima i gubicima na obje strane, objektivna osnova za procjenu. Zadatak ovog unutrašnjeg neprijatelja je takođe uništenje svih Nijemaca, to je njegov krajnji cilj. Za postizanje toga cilja njegovo glavno sredstvo je otežavanje, odnosno spriječavanje pomjeranja njemačkih snaga, naročito prema sjeveru.»⁵⁴¹

U drugoj polovini 1944. na teritoriji Hrvatske nastupili su dezorganizacija, pometnja i osipanje u ustaško-domobranskim jedinicama, čime su snage neprijatelja znatno oslabljene. Na poziv predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita od 30. avgusta 1944. za dobrovoljno prelaženje pripadnika neprijateljskih jedinica u redove NOVJ i od 12. septembra iste godine, noću 12/13. septembra dezertiralo je ljudstvo teške PA baterije sa komandnim sastavom (oko 100 ljudi) i predalo se partizanima. »Noću od 12. na 13. 9. dezertirala je u gradu Zagrebu sa položaja teška baterija, uključujući komandira, 2. oficira (oko 100 ljudi); komandant diviziona sa ađutantom, vodom za vezu i vodom za instrumentalno izviđanje, koji su bili smješteni u blizini, priključili su im se« — stoji u obavještenju Odjeljenja za inosrtanstvo Operativnog štaba Vrhovne komande Vermahta od 15. setpembra 1944.⁵⁴²

U skladu sa koncepcijom rukovodstva narodnooslobodilačkog rata — izvođenje završnih operacija za oslobođenje zemlje — diverzantske akcije su sinhronizovane po prostoru, vremenu i objektima dejstva na frontu i u pozadini. Postojala je i organizovana mreža povezivanja diverzantskih jedinica sa pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima. Na taj način su snage neprijatelja dovedene u veoma nepovoljan operativni položaj, što je u znatnoj mjeri doprinijelo njegovom slamanju i oslobođenju Jugoslavije.

U prvoj etapi završnih operacija u istočnim, jugoistočnim i južnim krajevima zemlje, u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni, tj. u pozadini fronta, jake snage NOVJ (šest korpusa i jedna operativna zona) istovremeno vode uporne borbe protiv okupatora i kvislinga. Diverzantska dejstva jedinica glavnih štabova NOV i PO Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine po najosjetljivijim objektima neprijatelja imala su veoma povoljan uticaj na operacije u istočnim i jugoistočnim krajevima Jugoslavije.

Tokom jula 1944, prema infomracijama Operativnog odjeljenja njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj, ometan je saobraćaj na željezničkim prugama Zagreb—Karlovac i Sunja—Bosanski Novi. »Po obimu su porasla razaranja glavne pruge na deonicama Zagreb—Sunja i Zagreb—Dugo Selo—Banova Jaruga.« Pojačani su »diverzantski napadi protiv željezničkih postrojenja i aerodroma kod Zagreba«. Komandant Jugoistoka je početkom septembra 1944.

⁵⁴¹ Zbornik, XII, 4, str. 550, 600 i 603.

⁵⁴² Isto, IV, 29, str. 256, ^257, 424 i 620; XII, 4, str. 552, 553, 594 i 596.

dao »svoju saglasnost Komandi 2. oklopne armije da težište angažovanja svih raspoloživih snaga bude na željezničkoj liniji Beograd—Zagreb, a da se napuste zadaci na obezbjeđenju žetve«. Isto tako, Komandi 2. oklopne armije je 2. oktobra 1944. izdato naređenje »da po svaku cijenu obezbijedi prugu i put Beograd—Vinkovci protiv Titovih snaga, koje prodiru preko Save«.⁵⁴³

Karlovačka diverzantska četa, sa odvažnim diverzantom Milanom Vignjevicem na čelu (kasnije, nakon formiranja, komandant 3. diverzantskog odreda), u sadejstvu sa 2. bataljonom Turopoljsko-posavskog NOP odreda, nakon izvršenih priprema i dostavljanja skica aerodroma, noću 18/19. jula 1944. digla je u vazduh skladište avionskih bombi na aerodromu Kurilovec, kod Velike Gorice.⁵⁴⁴

Jedinice NOV i PO Slovenije, prema opštoj direktivi Vrhovnog štaba, u toku juna i jula 1944. onesposobile su željezničku prugu međunarodnog značaja Jesenice—Podbrdo—Gorica, zatim Ljubljana—Novo Mesto—Karlovac, Grosuplje—Kočevje, Trebnje—Sevnica, Opčine—Rihemberg (Branik)—Gorica, Ajdovščina—Dornberg (Zali Hrib). Na pruzi Trst—Ljubljana—Maribor u znatnoj mjeri je bio onemogućen saobraćaj. Ti su uspjesi, prema ocjeni savezničkog komandanta na Sredozemlju generala Vilsona (Sir Henry Maitland Wilson), »bili od velike važnost, jer su prekinuli delovanje životno važnih neprijateljskih saobraćajnih arterija«.⁵⁴⁵

Glavni štab NOV i PO Slovenije je polovinom 1944. donio odluku da se pripreme i izvedu operacije širih razmjera na svim značajnim željezničkim prugama, da bi se umanjili operativna sposobnost i vojni i ekonomski potencijal njemačkih oružanih snaga. U tom cilju je još 31. maja i 4. juna 1944. izdao naređenje štabovima 7. i 9. korpusa i 4. operativne zone da izrade planove sistematskog rušenja komunikacija, u prvom redu mostova i tunela, da bi se onemogućilo ili otežalo prevoženje njemačkih jedinica i materijalno-tehničkih sredstava preko teritorije Slovenije — i to u uslovima otvaranja drugog fronta u zapadnoj Francuskoj, početka ofanzive anglo-američkih snaga u srednjoj Italiji i ofanzive Crvene armije na istočnom frontu. Istovremeno, ove operacije je trebalo da na posredan način olakšaju prodor divizija NOVJ iz istočne Bosne u Srbiju, radi prenošenja težišta borbenih dejstava u te krajeve. Na slovenačkom operativnom prostoru je rušenje saobraćajnih linija imalo za cilj vezivanje njemačkih jedinica za komunikacije i spriječavanje neometanog prikupljanja i napada na slobodnu teritoriju.

Dok je u ranijim periodima Glavni štab NOV i PO Slovenije samo ukazivao na značaj rušenja komunikacija, ovoga puta su svakom štabu korpusa i 4. operativne zone napomenute poimenično sve

Isto, XII, 4, str. 389, 429, 953 i 973.

⁵⁴⁴ a VII, fond NOP-a, reg, br. 4—13/1, k. 429A; Ivan Hariš Gromovnik, *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*, Zagreb 1977, 305 i 306.

⁵⁴⁵ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1965, druga knjiga, 483.

pruge i vrste vještačkih objekata koje treba temeljno rušiti i njihovi tehnički podaci.

Na teritoriji 4. operativne zone bilo je predviđeno rušenje 19 željezničkih mostova, među kojima četiri vijadukta, i 7 tunela na željezničkim prugama Litija—Zidani Most—Celje, Dravograd—Celje i Maribor—Dravograd.

Štabu 9. korpusa je bilo naređeno da pripremi planove i izvede rušenje na oko 12 većih objekata na prometnim linijama Trst—Gorica—Jesenice, Trbiž—Jesenice i Kranj—Ljubljana, među kojima je bilo 10 željezničkih mostova i 2 tunela.

Na operativnom području 7. korpusa bilo je predviđeno rušenje oko 40 vještačkih objekata na glavnim željezničkim linijama, među kojima 34 željeznička mosta i 9 tunela. Objekti na glavnoj željezničkoj pruzi Maribor—Ljubljana—Trst, kao što su Stampetov most kod Verda i most na Savi kod Litije, imali su strateški značaj. Da bi se porušili svi objekti, trebalo je obezbijediti najmanje 20 tona eksploziva i drugih sredstava za miniranje, što je bilo veoma teško postići.

Da bi se obezbijedile akcije minersko-diverzantskih grupa, koje su u prosjeku brojale 20—40 boraca, planom je bilo predviđeno izvođenje napadnih operacija, demonstrativnih napada, pritisaka na neprijateljska uporišta iz kojih bi mogla uslijediti intervencija, kao i akcije većeg broja manjih diverzantskih grupa na prugama i cestama da bi se onemogućio promet neprijatelju za vrijeme miniranja glavnih objekata.

Tehničko odjeljenje Glavnog štaba Slovenije je za rušenje Stampetovog mosta i željezničkog mosta na Savi kod Litije napisalo detaljno uputstvo o načinu izvođenja diverzantskih akcija, napravilo skicu sa označenim mjestima za postavljanje punjenja i proračun sredstava za rušenje. Odgovarajuća uputstva su izrađena i za diverzantske grupe, koje su većim brojem manjih akcija trebalo da parališu promet na prugama na što većem odstojanju sa obje strane od glavnog objekta. Naročito je bio preciziran rok do kojeg su morale biti izvršene sve pripreme; on je bio različit za pojedine jedinice, što je zavisilo od uslova u kojima su izvođene akcije. Tako su jedinice 7. korpusa trebalo da otpočnu akcije 10, a jedinice 9. korpusa i 4. operativne zone 15. juna 1944.⁵⁴⁶

Prema naređenju vrhovnog komandanta NOVJ Tita od 17. avgusta 1944, Glavni štab Slovenije je 22. avgusta izdao naređenje štabovima korpusa i 4. operativne zone o ponovnom otpočinjanju pojačanih dejstava na komunikacije, usmjerujući težište napada na objekte, posebno na glavnoj pruzi Maribor—Ljubljana—Trst.

Željeznička pruga Maribor—Ljubljana—Trst, kao sastavni dio južne željeznice Beč—Trst, predstavljala je kičmu cjelokupnog saobraćaja njemačkih oružanih snaga na operativnom prostoru Slove-

d

⁵⁴⁸ *Zbornik*, VI, 13, str. 578—581; knj. 14, str. 101—105, 129—134, 288—291 i 319—321.

nije, o čemu je govorila i gustina prometa. Prema podacima obavještajnih organa Glavnog štaba Sloveije, između juna i početka septembra 1944. transportovana su ukupno 7.024 vagona ratnog materijala i vojske. Opterećenost pruge je bila najveća u vremenu od 20. avgusta pa nadalje, kada je otpočeto sa prevoženjem dviju njemačkih divizija prema Trstu i istarskom poluostrvu. Veći promet je bio uslovljen i onesposobljavanjem željezničke pruge preko Brenera od strane savezničke avijacije, kao i prekidom prometa na pruzi Jesenice—Podbrdo—Gorica zbog porušenih mostova u Kanalskoj dolini i u dolini Bače juna i početkom jula od strane diverzantsko-minerskih grupa jedinica 9. korpusa. Zbog diverzantskih akcija na elektrosistemu umanjen je promet na elektrificiranim željeznicama, zbog čega su njemačke okupacione vlasti od 15. avgusta ukinule putnički promet na pruzi Ljubljana—Trst.⁵⁴⁷

Nijemci su Stampetov most, koji je bio oštećen u prvom napadu partizana u jesen 1943, veoma brzo osposobili za saobraćaj i potpuno obezbijedili, jer se nalazio na veoma osjetljivoj saobraćajnici od stratejskog značaja koja je povezivala front u Italiji sa frontovima na južnom dijelu Balkana i istočne Evrope. Da bi se obezbijedio uspjeh u napadnim operacijama na komunikacije, Štab 7. korpusa je odredio sposobne inženjerijske oficire za rukovođenje i pripremu boraca u miniranju i rušenju mostova, vijadukata i tunela. Jedinice 15. divizije su 12. juna 1944. izvele napadnu operaciju, u toku koje je minerska grupa, sastavljena od minera iz svih brigada, oštetila Stampetov most.⁵⁴⁸

Njemačke okupacione vlasti su nastojale da, poslije oktobarsko-novembarske ofanzive 1943, a posebno od početka februara 1944, osposobe željezničku prugu Ljubljana—Kočevje i Ljubljana—Novo Mesto. Jedinice 18. divizije su noću 27. jula 1944. izvele napad širih razmjera na neprijateljska obezbjeđenja, uporišta i dijelove za intervenciju, presijecanje pruge na više mjesta i rušenje tunela kod Šmarja, na liniji Ljubljana—Grosuplje.⁵⁴⁹

Štab 9. korpusa je, rukovodeći se naređenjem vrhovnog komandanta Tita i Glavnog štaba NOV i PO Slovenije krajem maja 1944, u prvoj polovini juna stavio u zadatak štabovima 30. i 31. divizije i svih partizanskih odreda — Gorenjskog, Dolomitskog, Idrijsko-tolminskog, Briško-beneškog i Južnoprimorskog — da otpočnu intenzivnu diverzantsku aktivnost duž saobraćajnih linija na cjelokupnom operativnom području korpusa. Jedinice 30. divizije su, noću 14/15. juna 1944, izvele napad na željezničku prugu u dolini Soče Jesenice—Gorica, na odsjeku Avča—Gorica.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ *Isto*, VI, 15, str. 777—791, Izvještaj obavještajnog odeljenja Glavnog štaba Slovenije od 31. avgusta 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ o pokretima, koncentraciji i akcijama neprijatelja u Sloveniji.

⁵⁴⁸ *Isto*, VI, 14, str. 166—169 i 327—364; Lado Ambožič, *Cankarjeva brigada*, Partizanska knjiga Slovenije, Ljubljana 1975, 568—578.

⁵⁴⁹ *Zbornik*, VI, 15, str. 137—142 i 451—496.

⁵⁵⁰ *Isto*, VI, 14, str. 173—177 i 284—288; Radosav Isaković, *n.d.*, 272—276,

Stab 9. korpusa NOVJ je donio odluku da glavnim snagama napadne i uništi neprijateljska uporišta u zahvatu komunikacije u dolini Bace, kao preduslov za temeljito rušenje glavnih vještačkih objekata, prije svega mostova, na željezničkoj pruzi između Podbrda i Mosta na Soči. Tako bi za duže vrijeme bila onesposobljena za promet cjelokupna komunikacija Jesenice—Bohinjska Bistrica—Gorica, koja je, pored Tršćanske, Pontebške i Brenerske željeznice, imala veliki operativni i ekonomski značaj za njemačke oružane snage u Italiji. Za napad su određene snage 30. i 31. divizije. Ta operacija je otpočela noću 28. juna i neprekidno trajala 4 dana i pet noći. Jedinice 31. divizije su, zaključno sa 2. julom, minirale i porušile 7 mostova i prekopale prugu na 149 mjesta, što je prouzrokovalo prekid prometa u trajanju 5 mjeseci.⁵⁵¹

Partizanska diverzantska aktivnost je, prema podacima njemačkih jedinica, od 1. juna do 25. jula 1944. obuhvatala cijelu teritoriju Štajerske, izuzev prostora sjeverno od rijeke Drave. Prodor jedinica 4. operativne zone iz centralnog dijela Pohorja ugrozio je promet na željezničkim prugama Celje—Maribor i Celje—Dravograd, kao i cestovni promet. Partizani Pohorja su bili gospodari gotovo na svim komunikacijama, te je bio odsječen niz njemačkih uporišta. Broj partizanskih napada je u junu i prvoj polovini jula dostigao najveći intenzitet od početka narodnooslobodilačkog rata.

Brigada »Miloš Zidanšek« je dobila zadatak da, noću 17/18. juna 1944, napadne neprijateljska uporišta uz željezničku prugu Celje—Dravograd, između Mislinje i Pake, i osigura miniranje objekata predviđenih za rušenje, dok su ostale snage 14. divizije bile usmjerene prema željezničkoj pruzi Zidani Most—Maribor. Uz prisustvo predstavnika savezničke vojske mineri su porušili most i vijadukt kod Zgornjega Doliča. Nakon 7 dana prispjela je avionom i prva saveznička pošiljka eksploziva i drugih diverzantskih sredstava na području 4. operativne zone Slovenije. Za uspješno izvedenu akciju na pruzi Celje—Dravograd, Glavni štab Slovenije je odao priznanje i pohvalio borce i starješine za pokazanu izdržljivost, hrabrost i snalažljivost.⁵⁵²

Prema naređenju Štaba 4. operativne zone Slovenije od 15. juna 1944, jedinice 14. divizije su noću 18/19. juna izvele napadnu operaciju na uporište, obezbjeđenja, objekte i samu željezničku prugu Zidani Most—Maribor, kojom je prilikom, pored ostalog, miniran tunel kod Lipoglava.⁵⁵³

Prema naređenju Glavnog štaba NOV i PO Slovenije od 23. jula 1944, Stab 4. operativne zone je 1. avgusta formirao od 6. slo-

⁵⁵¹ Stanko Petelin, *n.d.*, 290—307; Radosav Isaković, *n.d.*, 350—363.

⁵⁵² *Zbornik*, VI, 14, str. 319—321 i 382—386; Mirko Fajdiga, *Zidanškova brigada*, Ljubljana 1975, 231—235.

⁵⁵³ *Zbornik*, VI, 14, str. 288—291, Zapovijest Štaba 14. divizije od 17. juna 1944. potčinjenim jedinicama za rušenje željezničkih mostova kod Zbelova, Tremerja i tunela kod Lipoglava; str. 659—678, Relacija štaba 4. operativne zone Slovenije od 13. jula 1944, o napadu 14. divizije na željezničku prugu Zidani Most—Maribor i iskustvima iz napada.

Diverzanti Nikola Popić, Vaso Čanak, Mirko Palčić, Josip Grdatz Tigar na vrzi Križevci—Koprivnica uništili oklopni voz i minirali most septembra 1944.

Uništena kompozicija kod Koprivnice septembra 1944.

prema njemačkim podacima, »bila totalno prekinuta za 65—70% svih časova.«⁵⁶⁵

Stab 11. korpusa (oko 12.000 boraca) za dejstvo na komunikacijama u Lici i Gorskom kotaru angažovao je 13. i 43. diviziju, a 35. divizija je dobila zadatak direktno od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Na komunikacijama Brinje—Ogulin, Brinje—Senj i Senj—Sušak akcije je izvodila 13. divizija, a Bunić—Korenica 35. divizija. U isto vrijeme 43. divizija je uglavnom, nakon formiranja, sređivala jedinice i manjim diverzantskim grupama izvodila akcije i na komunikaciji Rijeka—St. Peter—Trst.⁵⁶⁶

U toku operacije rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944, jedinice 5. korpusa (19.260 boraca) postigle su zapažene rezultate u presijecanju komunikacija Banja Luka—Prijeđor—Bosanski Novi, Bihać—Bosanska Krupa—Bosanski Novi—Kostajnica i Bosanski Brod—Sarajevo—Mostar. Prema njemačkim podacima, željeznička pruga Slavonski Brod—Sarajevo u septembru je bila 23 dana van saobraćaja.⁵⁶⁷ Jedinice 4. divizije su u rušenju komunikacija Bihać—Bosanski Novi i Banja Luka—Bosanski Novi postigle značajne rezultate. Tako je 8. brigada u toku noći 4/5. septembra porušila željezničku prugu Bosanska Krupa—Bosanski Novi u dužini 4 km, na odsjeku Bosanska Krupa—Blatna, a noću 5/6. septembra 2 km na odsjeku Blatna—Rudice i Blagaj—Svodna, na relaciji Prijeđor—Bosanski Novi.⁵⁶⁸

Glavni štab NOV i PO Slovenije je u operaciji rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. angažovao gotovo sve raspoložive snage: 7. i 9. korpus i 4. operativnu zonu (oko 17.000 boraca u operativnim jedinicama).⁵⁶⁹

Sedmi korpus (10.790 boraca sa ljudstvom u vojnoteritorijalnim organima) za dejstvo na magistrali Trst—Ljubljana—Zidani Most, na odsjeku Ljubljana—Zidani Most i Borovnica—Rakek, i na željezničkim prugama St. Peter—Ilirska Bistrica i Ribnica—Kočevje, angažovao je 15. i 18. diviziju i tri NOP odreda — Istarski, Notranjski i Dolenjski. U tim akcijama jedinice 7. korpusa su porušile 5.170 m pruge, prekinuvši saobraćaj na komunikacijama Zidani Most

⁵⁶⁵ AVII, njemačka arhiva, reg. br. 4/4-a, k. 77A; *Zbornik*, V, 33, str. 7—11, 17—20, 160—164, 182—189, 588—597.

⁵⁶⁶ *Zbornik*, V, 31, str. 277, 302, 303, 416, 417, 564—568; knj. 33, str. 250, 251, 254—258, 366, 367, 528, 530, 535, 537. *

⁵⁶⁷ AVII, njemačka arhiva, reg. br. 12/1, skica br. 25.

⁵⁶⁸ *Zbornik*, IV, 29, str. 217—219, 264—277 i 758—766; knj. 30, str. 122—145.

Arhiv IZDG Slovenije u Ljubljani, fascikla 33/11, III i IV; *Zbornik*, VI, 16, str. 231—244, 402—405 i 459—492, Glavni štab NOV i PO Slovenije je 3. septembra 1944. imao pod svojom komandom 25.507 boraca, od kojih je u sastavu vojnoteritorijalnih organa (komande vojnih oblasti — područja) i prištapskim jedinicama bilo oko 9.000 naoružanih boraca (AIZDG, f. 33/IV: Pregled brojnog stanja ljudstva, naoružanja i municije jedinica Glavnog štaba NOV i PO Slovenije na dan 3. septembra 1944. godine).

—Ljubljana—Trst, St. Peter—Ilirska Bistrica, Ljubljana—Grosuplje i Ribnica—Kočevje za oko 7 dana.⁵⁷⁰

Deveti korpus (oko 8.900 boraca s ljudstvom u vojnoteritorijalnim organima) za dejstva na glavnoj komunikaciji Trst—Ljubljana i na komunikacijama Trst—Tržič, Sežana—Divača i Otoče—Radovljica angažovao je 30. i 31. diviziju i pet NOP odreda: Južnoprimorski, Dolomitski, Gorenjski (preformiran krajem avgusta i početkom septembra u Kokrški i Skofjološki odred), Idrijsko-tolminski i Briško-beneški. Jedinice 9. korpusa su u ovim dejstvima uništile 9 lokomotiva, 27 vagona sa materijalom, 2 mosta, 2 dalekovoda i 2 tenka, a oštetile su 2 mosta, 8 lokomotiva i 19 vagona.⁵⁷¹

Štab 4. operativne zone (oko 5.300 boraca) u Štajerskoj, Koruškoj, na Pohorju i sjeverno od Ljubljane angažovao je 14. diviziju, 6. slovenačku udarnu brigadu »Slavko Slander«, 11. slovenačku brigadu »Miloš Zidanšek« i pet NOP odreda (Kozjanski, Kamniško-zasavski, Pohorski, Istočnokoruški i Zapadnokoruški). Jedinice 4. operativne zone su do 6. septembra onesposobile za saobraćaj željezničke pruge Zidani Most—Ljubljana i Celje—Slovenj-Gradec. Prema izvještaju Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, uništile su 12 mostova, 14 lokomotiva i 80 vagona i zauzele 8 uporišta.⁵⁷²

Shodno naređenju Vrhovnog kemandanta da sve jedinice NOVJ u periodu od 1. do 7. septembra 1944. pristupe sistematskom rušenju komunikacija i objekata, u Glavni štab Srbije stigao je general Fieroj Maklejn (Fitzroy Maclean), šef britanske vojne misije u Jugoslaviji, koji je, kako stoji u naređenju Glavnog štaba Srbije od 2. septembra Štabu 24. divizije, »izrazio želju da prisustvuje akcijama naših jedinica na željezničke pruge«, te je potrebno preduzeti sve mjere da »dobije dobar utisak i stekne mišljenje o pravilnom vođenju i komandovanju našim jedinicama«.⁵⁷³

U izvođenju ovih akcija, pored NOP odreda i operativnih jedinica, aktivno je učestvovalo i stanovništvo. Štab 24. divizije je 2. septembra 1944. naredio štabovima brigada: »Uništavati najosjetljivije delove na komunikaciji i pruži kao: mostove, propuste, karaule, stanice, kidanje pruge, telefonske linije, sečenje bandera i prekopavanje puteva. Za prekopavanje puteva i pruge mobilisati narod, koji će tračnice i pragove pruge prevrtati i terati daleko od komunikacije.«⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Arhiv IZDG Slovenije u Ljubljani, fascikla 33/11, Brojno stanje 7. korpusa od 31. avgusta 1944. godine; AVII, fond NOP-a, reg. br. 2/22-7, k. 17, Izvještaj o operaciji »Retvik« Pozadnjeg štaba Britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ od 10. septembra 1944. godine; *Zbornik*, VI, 16, str. 154—156 i 588—622,

⁵⁷¹ Arhiv IZDG Slovenije u Ljubljani, fascikla 33/11 i IV, Brojno stanje 9 korpusa od 3. i 9. septembra 1944; *Zbornik*, VI, 15, str. 741 i 742; knj. 16, str. 33, 34, 79, 80, 84—92, 132—134, 287—293, 335—350 i 459—492.

⁵⁷² *Zbornik*, VI, 16, str. 459—492.

⁵⁷³ Isto, I, 11, str. 244 i 245.

⁵⁷⁴ Isto, str. 251 i 252.

Istovremeno sa prodorom Operativne grupe divizija i 1. pro-
leterskog korpusa NOVJ u Srbiju, »diverzione grupe pojedinih bri-
gada i odreda«, stoji u izvještaju Glavnog štaba NOV i PO Srbije
od 28. avgusta 1944, »pod najtežim okolnostima su vršile stalne
akcije« na komunikacijama: Niš—Skoplje, Niš—Pirod, Niš—Zaječar,
Doljevac—Prokuplje—Kuršumlija. Još početkom jula diverzantske
grupe 22. divizije pristupile su sistematskom rušenju željezničke
pruge Vladičin Han—Vranje i drumu Vladičin Han—Surdulica. Par-
tizanski odredi i diverzantske grupe u istočnoj Srbiji su, u toku izvo-
đenja operacija jedinica NOVJ, neprekidno napadali i rušili komu-
nikacije u dolini Južne Morave i Nišave. »U ovim akcijama«, kon-
statovano je u obavještenju Glavnog štaba NOV i PO Srbije od 14.
septembra 1944. šefu sovjetske vojne misije, »postignuti su vrlo
dobri rezultati tako da je neprijateljski saobraćaj željeznicama one-
mogućen.«⁵⁷⁵

Štab 24. divizije je 2. septembra 1944. naredio jedinicama da
na saobraćajnoj magistrali Beograd—Niš—Skoplje, na odsjecima
Prokuplje—Doljevac—Brestovac, Brestovac—Leskovac i Leskovac—
—Grdelica, »ispolje najjače dejstvo na prugu i komunikacije koje
služe neprijatelju za izvlačenje«. Planiranju i izvođenju akcija 24.
divizije prisustvovao je i brigadir Ficroj Maklejn. Jedinice 11. bri-
gade su porušile prugu Grdelica—Leskovac i željezničke mostove na
Moravi i Kopašnici. Na željezničkoj pruzi Zaječar—Negotin akcije
su izvodile diverzantske grupe 23. divizije. Ibarski partizanski
odred (jačine 1.000 boraca) rušio je komunikaciju u dolini Ibra,
Kosovska Mitrovica—Raška. Pored ostalog, 1. septembra je srušen
most kod sela Ložište, u blizini željezničke stanice Banjska. Prema
izvještaju Štaba Ibarskog odreda od 6. septembra 1944, na željez-
ničkoj pruzi Kosovska Mitrovica—Raška obustavljen je saobraćaj
zbog porušenih mostova.⁵⁷⁶

Na teritoriji Vojvodine dejstva na komunikacijama izvodile su
jedinice Sremske, Bačko-baranjske i Banatske operativne zone. Štab
Sremske operativne zone je za dejstva na komunikacijama u Sremu
angažovao Bosutski, Fruškogorski, Posavski i Majevički partizanski
odred i 6. vojvođansku brigadu; Štab Bačko-baranjske operativne
zone — Novosadski. Bačko-palanački, Sajkaški i Subotički parti-
zanski odred; Štab Banatske operativne zone — Pančevački, Vršač-
ki, Petrovaradinski i Belockrvanski partizanski odred. Diverzantska
dejstva u Sremu izvodio je Jurišni bataljon u sadejstvu sa jedini-
cama 6. vojvođanske brigade i partizanskim odredima. Prema izvje-
štaju načelnika transporta Jugoistoka, tokom septembra su naizmje-
nično razarane željezničke pruge Beograd—Zagreb, Vršac—Sečanj i
Vršac—Bečkerek (sada: Zrenjanin).⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Isto, I, 9, str. 384, 385, 413, 414 i 435; knj. 20, str. 701 i 704.

⁵⁷⁶ Isto, I, 11, str. 251, 394 i 420; knj. 15, str. 119; knj. 19, str. 621.

⁵⁷⁷ AVII, fond NOP-a, reg. br. 6—3, 18—3 i 26—3, k. 213, Izveštaji
Štaba Sremske operativne zone od 2, 8. i 10. septembra 1944; reg. br. 53—7,
k. 211, reg. br. 12—3 i 16—3, k. 213 i reg. br. 16—11, k. 1661, Naredba Štaba

Diverzantska dejstva jedinica Glavnog štaba NOV i PO Makedonije početkom septembra 1944. u dolini Vardara u potpunosti su se poklapala sa izvlačenjem prvih jedinica njemačke Grupe armija »E« iz Grčke i, uzeto u cjelini, bila su za jugoslovensko ratište od strategijskog značaja.

Glavni štab NOV i PO Makedonije razradio je naređenje vrhovnog komandanta Tita od 17. avgusta 1944. za rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu prema svojim uslovima, proširio dejstva u zapadnu Makedoniju na pruzi Struga—Kičevo i izdao naređenja štabovima jedinica da se diverzantske akcije izvode u sklopu započetih operacija za konačno oslobođenje Makedonije. U tom cilju je u naređenju od 22. avgusta 1944. Stabu 2. operativne zone za formiranje 41. divizije precizirano da jedna brigada ostane u Tikvešu sa zadatkom da ruši željezničku prugu Đevdelija—Veles, naročito od 1. septembra pa nadalje, i da organizuje diverzantske grupe na željezničkim prugama Veles—Đevdelija i Prilep—Lerin. Naglašeno je da se najjače borbe razvijaju do 10. septembra. Drugim dvjema brigadama je naređeno da napadaju i ruše željezničku prugu Prilep—Bogomila i onesposobe Bogomilski tunel.⁵⁷⁸ U istoj naredbi je navedeno da će se Glavni štab nalaziti u Azotu i jakim snagama dejstvovati na pruzi Skoplje—Veles—Babuna. Nakon nekoliko dana, Glavni štab Makedonije je naredio 1. makedonskoj brigadi da od 1. do 10. septembra poruši željezničku prugu Struga—Kičevo i put Kičevo—Debar. Za operacije u dolini Vardara, koje su započele nešto ranije krajem avgusta i trajale do kraja septembra, bile su angažovane jedinice novoformirane 41. divizije i dijelovi 42. divizije (3. brigada), koja je formirana na ovoj teritoriji početkom septembra.

U toku daljih dejstava, vrhovni komandant Tito je 12. septembra 1944. uputio specijalnu direktivu Glavnom štabu Makedonije u kojoj se od svih jedinica zahtijeva »maksimalno razvijanje inicijative ofanzivnog poleta, sve jače uništavanje komunikacija, zauzimanje raznih čvorova« da bi se njemačkim trupama onemogućilo organizovano izvlačenje iz Grčke i Albanije preko teritorije Makedonije.⁵⁷⁹

Diverzantska dejstva na teritoriji Makedonije krajem avgusta i tokom septembra 1944. bila su usmjerena protiv njemačkih divizija upućenih iz Grčke, koje su imale zadatak da obezbijede izvlačenje glavnine Grupe armija »E«. Upravo jedinice NOV Makedonije koje su od 1. do 10. septembra dejstvovale u Povardarju usmjerile su svoje napade i diverzantske akcije na njemačku 4. SS (mot.) policijsku oklopno-grenadirsku i 11. vazduhoplovno-pješadijsku divi-

Bačko-baranjske operativne zone od 23. avgusta i njegovi izvještaji od 4. 6. i 7. septembra 1944; reg. br. 12—2, k. 1661, Izvještaj Štaba Banatske operativne zone od 4. oktobra 1944; *Zbornik*, XII, 4, str. 972.

⁵⁷⁸ *Zbornik*, VII, 4, str. 40 i 41.

⁶⁷⁹ AVII, fond NOP-a, k. 234, reg. br. 20—50/1.

ziju, koje su imale zadatak da što prije preuzmu i zaposjednu željezničku prugu Đevđelija—Skoplje.

Na pruzi Veles—Skoplje, kod Bašinog Sela, 28. avgusta, miniran je, njemački transportni voz. Oštećeni su lokomotiva i 6 vagona, a pruga porušena u dužini 60 m. Sutradan, 29. avgusta, sjeverno od Đevđelije, kod željezničke stanice Miletkovo, na mostu je miniran transportni voz, kojom prilikom su uništeni lokomotiva i 7 vagona. Ta dejstva su početkom septembra, dolaskom 3. brigade na sektor Zelenikova—Veles i 9. brigade na sektor Negotino—Đevđelija, višestruko pojačana na željezničkoj pruzi Skoplje—Đevđelija. Na navedenim relacijama, 1. septembra, diverzantske grupe 3. i 9. brigade izvele su tri diverzantske akcije: rušenje željezničke pruge i mosta kod stanice Zelenikova. Pruga je bila onesposobljena za saobraćaj do 3. septembra, a južno od Đevđelije zaustavljeno 29 njemačkih vozova, te je usporeno kretanje njemačke 4. SS (mot.) policijske oklopno-grenadirske divizije, koja je bila »prinudena da iskrci neke svoje dijelove prije vremena«.⁵⁸⁰

Istovremeno su 2. i 10. brigada izvele temeljno rušenje objekata (tunela, mostova i željezničkih stanica) na pruzi Veles—Prilep, tako da je bila potpuno onesposobljena za saobraćaj sve do kraja rata. Jedinice 1. makedonske brigade su porušile željezničku prugu Struga—Kičevo u dužini od 3 km, oštetile nekoliko mostova i telefonske veze u dužini 20 km. »Diverzije se vrše sistematski na svim željeznicama u Makedoniji«, stoji u zabilješci njemačkog višeg oficira Komande Jugoistoka, »kako bi se Nijemcima presjekli svi putevi za dotur i spriječilo im se povlačenje, koje se očekuje. Najteže su pogođene željezničke pruge Skoplje—Veles i Veles—Prilep«.⁵⁸¹

Koristeći iznenađenje i nespretnost Nijemaca da organizuju brzo obezbjeđenje i popravke željezničke pruge Skoplje—Đevđelija, jedinice i diverzantske grupe 3. i 9. brigade su 4. i 5. septembra izvele nekoliko većih diverzantskih akcija rušenja šina, stanica, tunela i miniranje mostova. Saobraćaj na pruzi Veles—Skoplje bio je u dužem prekidu. Diverzanti su od 13. do 15. septembra izveli 5 većih akcija. Prema izvorima njemačkog porijekla, željeznička pruga između Kičeva i Velesa je 15. septembra porušena na 45 mjesta. Od 28. avgusta do 15. septembra na željezničkoj pruzi u dolini Vardara srušena su 4 voza, 3 željeznička mosta, tunel i željeznička stanica, a pruga onesposobljena na nekoliko desetina tijesta, naročito na dionici Veles—Skoplje. Ove diverzantske akcije su, prema izvještaju načelnika za transport Komande Jugoistoka, izazvale prekid saobraćaja blizu nedelju dana.⁵⁸²

⁵⁸⁰ Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 1297, s. 750; T-311, r. 192, s. 985—6, 1028—1030, 1114—1115; r. 193, s. 12—18, 22—31, 51—53, 61—62; AVII, fond NOP-a, k. 234, reg. br. 20—22/1.

⁵⁸¹ AVII, fond NOP-a, k. 234, reg. br. 11—26/1; Mikroteka AVII, NAV, T-311, r. 193, s. 57—59, 74, 75, 80, 144—145; *Zbornik* VII, 4, str. 55.

⁵⁸² Mikroteka AVII, NAV, T-311, r. 181, s. 816; r. 193, s. 144—145 234—235, 294, 306—7, 597—599, 639; *Zbornik*, VII, 4, str. 65, 73 i 74; Tomo

Pojačanim snagama za opravku i obezbjeđenje komunikacija, Nijemci su uspjeli da oko 10. septembra uspostave prekinuti saobraćaj na sektoru Veles—Skoplje. Jedinice NOV Makedonije bile su angažovane u akcijama na komunikacijama Gradsko—Prilep, Veles—Prilep i u borbama za Prilep, Kavadarce i Negotino, te od 15. do 25. septembra nisu izvedene veće diverzije u dolini Vardara. Međutim, obogaćeno novim iskustvima, ponovo su otpočele intenzivnu diverzantsku aktivnost na putu i željezničkoj pruzi Đevdelija—Skoplje, i to jačim snagama: dijelovi 42. divizije (3. i 12. brigada) na odsjeku Veles—Skoplje, a 9. brigada na odsjeku Negotino—Đevdelija, potpomognuta od Đevdelijskog i Tikveškog partizanskog odreda. Diverzantske akcije su poprimile i jedno novo obilježje — napadno-diverzantskih dejstava, u kojima su, pored specijalno obučenih diverzantskih grupa, angažovane i operative jedinice, pri čemu su znatno povećani efekti u nanošenju gubitaka neprijatelju u živoj sili i ratnoj tehnici. Bilo je usporeno kretanje njemačkih jedinica, koje su sa zakašnjenjem zaposjele prevoje kod Krive Palanke i Carevog Sela (sada: Delčevo), što nisu iskoristile bugarske jedinice zbog nepripremljenosti za dejstva protiv Nijemaca. Ukupni efekti izvedenih diverzantskih akcija u dolini Vardara krajem avgusta i tokom septembra bili su veoma značajni: uništeno je 6 vozova, 7 dizalica za raščišćavanje pruge, 6 mostova, 1 tunel, napadnuta tri transporta na pruzi, koja je oštećena na preko 100 mjesta.⁵⁸³

Britanska vojna misija pri Glavnom štabu NOV i PO Makedonije zahtijevala je da se ne ruši pruga od Soluna prema Velesu. 0. tome je Glavni štab Makedonije obavijestio Vrhovni štab NOV 1 POJ, od kojeg je 13. septembra stigao odgovor: »Moraju da se ruše sve komunikacije koje služe Nijemcima, pa i one koje idu od Soluna prema Velesu. Englezi nemaju pravo da naređuju šta da se ruši. Treba da se ruši sve što je potrebno za naše ratne operacije. Ubuduće, po ovome se upravljajte.«⁵⁸⁴

GRUPA DIVERZANTSKIH ODREDA NOVJ

U toku izvođenja diverzantske operacije rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. diverzantske jedinice su postigle zapažene rezultate. Pokazalo se da su efekti izvedenih akcija umnogome zavisili od organizacije i obučenosti diverzantskih jedinica. Istovremeno, pokazala se cjelishodnost i op-ravdanost postojanja samostalnih specijalno obučenih diverzantskih

Ristovski, *Diverzantske dejstvija protiv Gerrranskata Grupa armii »E« vo dolinata na Vardar*, Institut za nacionalna istorija, Glasnik, Skopje 1975/2.
⁵⁸³ Mikroteka AVII, NAV, T-311, f. 191, s. 1059—1061; f. 193, s. 1143—1144; f. 194, s. 128; *Zbornik*, VII, 4, str. 114, 115 i 139—141; Tomo Ristovski, *n.č.*

⁵⁸⁴ AVII, fond NOP-a, k. 234, reg. br. 20—50/1.

jedinica. Najpotpuniji rezultati su postizani u sadejstvu teritorijalnih, operativnih i specijalnih diverzantskih jedinica.

Radi objedinjavanja diverzantske aktivnosti, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je donio odluku da diverzantski bataljoni prerastu u odrede i da se formira Stab grupe diverzantskih odreda. »Dosađašnji diverzantski bataljoni«, stoji u naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 7. septembra 1944. šefu Diverzantske sekcije Ivanu Harišu, »postaju odredi. Izvrši takvo formiranje da svaki odred ima 2 diverzantska bataljona. Odredi će nositi brojeve dosadašnjih bataljona. Tvoj štab nositi će naziv Štab Grupe diverzantskih odreda.« Tako je u Pobjeniku (Moslavina) formiran Stab Grupe diverzantskih odreda NOVJ: komandant Ivan Hariš, politički komesar Mićo Bulat, načelnik štaba Mirko Palčić, zamjenik komandanta Boro Miličević, zamjenik političkog komesara Vaso Čanak.⁵⁸⁵

Od postojećih diverzantskih jedinica na operativnom području 4. 6. i 10. korpusa NOVJ, formirana su polovinom septembra 1944. tri diverzantska odreda:⁵⁸⁶

— 1. diverzantski odred na Zvečevu, na operativnom području 6. korpusa (Slavonija), sastava dva bataljona: 1. bataljon na psunjskom i podravsko-bilogorskom i 2. bataljon na diljsko-krndijskom području;⁵⁸⁷

— 2. diverzantski odred u selu Augušanovac (Pokuplje), na operativnom području 4. korpusa (Banija, Kordun, Pokuplje i Žumberak), sastava dva bataljona: 1. bataljon na žumberačkom, karlovačkom, kordunaškom i turopoljskom, a 2. bataljon na sisačko-banijskom i dvorsko-unskom području;⁵⁸⁸

— 3. diverzantski odred u Pobjeniku, na operativnom području 10. korpusa (sjeverozapadna Hrvatska), sastava dva bataljona i samostalna četa u Međumurju: 1. bataljon na području Posavine, Moslavine, Prigorja i Bjelovara, a 2. bataljon u Zagorju i na Kalniku.⁵⁸⁹

⁵⁸ Isto, reg. br. 2—2, k. 121; *Zbornik*, V, 33, str. 536.

⁵⁸⁶ AVII, fond NOP-a, reg. br. 26—2, k. 473, Izvještaj Štaba 1. diverzantskog odreda od 5. novembra 1944. Štabu 6. korpusa o organizacionom stanju; reg. br. 6—1—3, k. 121, Izvještaj Štaba Grupe diverzantskih odreda NOVJ od 1. marta 1945. Glavnom štabu Hrvatske.

⁵⁸⁷ Rukovodstvo 1. diverzantskog odreda sačinjavali su: komandant Milan Bolić, politički komesar Stevo Stojaković, komandant 1. bataljona Jakov Stojčević, politički komesar Lazar Stanivuković, komandant 2. bataljona Filip Pokupić, politički komesar Dragan Đurić.

⁵⁸⁸ Rukovodstvo 2. diverzantskog odreda sačinjavali su: komandant Bogomil Ivković, politički komesar Branko Kos, komandant 1. bataljona Ivan Svetličić, politički komesar Pero Bevandić, komandant 2. bataljona Milić Keser, politički komesar Drago Meleh.

⁵⁸⁹ Rukovodstvo 3. diverzantskog odreda sačinjavali su: komandant Milan Vignjević, politički komesar Labol Stjepan, komandant 1. bataljona Josip Grdak Tigar, politički komesar Zlatko Šepak, komandant 2. bataljona Josip Car, politički komesar Drago Sokler.

Stab
I. Diverzantskog Odreda
NOV Jugoslavije
Op. Broj.....1944.
Dne 24. IX. 1944.

Stabu VI. Korpusa NOV i PO Jugoslavije

JS
1-1
121.A.
Položaj

Rezultati izvršenih diverzantskih akcija u vremenu od 15. VI. 1944. do 15. IX. 1944.

Oštećeno je :

1/. 11 lokomotiva običnih i 5 oklopnih

Uništeno je:

- 1/. 24 lokomotive običnih i 3 oklopne
- 2/. 148 vagona običnih i 23 oklopnih
- 3/. 1 vagon cisterna sa naftom
- 4/. 30 željezničkih mostova raznih dužina od 2 do 60 m.
- 5/. 30 cestovnih mostova raznih dužina od 5 do 40 m.
- 6/. 15 skretničkih area
- 7/. 8 skretnice
- 8/. 2 tenke
- 9/. 10 kamiona
- 10/. 2 luksuzna automobila
- 11/. 1 top
- 12/. 9 bunkera
- 13/. 3 kuće u kojima se je utrdila banda.

Izvršeno je 1.301 sječenje šinja i kod toga su uništeno 2.602 šinje. Izvršeno je 19 miniranja cesta i puteva po kojima se kreće neprijatelj. U Okučanima su zapaljena sa sabotažnim materijalom 2 vagona alume. Za to vrijeme imao je neprijatelj 189 mrtvih i 314 ranjenih. Željeznički promet je bio obustavljen 722 sata.

Sart fašizmu - Sloboda narodu !

Politkomesar:

St. P. Pavlović

Komandant:

Milutin Bakić

Izveštaj Štaba I. diverzantskog odreda od 24. septembra 1944, Stabu 6. korpusa NOVJ o rezultatima izvedenih diverzantskih akcija od 15. juna do 15. septembra 1944.

Pored vojnostručnog i političkog uzdizanja, kulturnog i zabavnog života, u odredima i bataljonima su organizovane sanitetska, intendantska i obavještajna služba, a »pomoću radio-stanica uspostavljena veza po predviđenom planu«. Stručnim osposobljavanjem i prilivom boraca iz teritorijalnih i operativnih jedinica vršena je popuna diverzantskih, tako da je svaki diverzantski odred imao oko 300 diverzanata. Grupa diverzantskih odreda NOVJ na području Hrvatske, prema pregledu brojnog stanja od 28. februara 1945, imala je 946 boraca i rukovodilaca (Stab Grupe diverzantskih odreda 30,

1. diverzantski odred 309, 2. diverzantski odred 310, 3. diverzantski odred 297).⁵⁹⁰ Međutim, diverzantske jedinice su imale i razvijenu mrežu »spoljnih saradnika«, tako da je broj diverzanata bio znatno veći od navedenog.

Krajem 1944. i početkom 1945. obučavane su i formirane »specijalne diverzantske grupe« za ubacivanje u okupirane gradove i diverzantske jedinice u divizijama Narodne odbrane. Stab 3. diverzantskog odreda je obučio i ubacio nekoliko diverzantskih grupa u Zagreb radi rušenja objekata od koristi za neprijatelja i uništavanja njegove žive sile. Početkom 1945. u 1. hrvatskoj diviziji Narodne odbrane, nakon održanih kurseva od 15 do 20 dana, formirane su diverzantske jedinice.⁵⁹¹

Samostalnim diverzantskim jedinicama na teritoriji Hrvatske neposredno je tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata rukovodio Glavni štab NOV i PO Hrvatske preko Diverzantske sekcije, odnosno (od polovine septembra 1944) Stab Grupe diverzantskih odreda. Isto tako, ove jedinice su, radi što efikasnijeg izvršavanja zadataka, bile neposredno povezane sa štabovima operativnih zona i korpusa — na čijoj operativnoj teritoriji su izvodile akcije. Izvještaje o izvedenim akcijama, organizacionom i moralno-političkom stanju, štabovi diverzantskih jedinica su dostavljali Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, štabovima operativnih zona i korpusa. U tom smislu i štabovi operativnih zona i korpusa imali su zadatak da ih popunjavaju odvažnim i politički svjesnim borcima, snabdijevaju odjećom, obućom, sredstvima za miniranje i lakim automatskim naoružanjem.

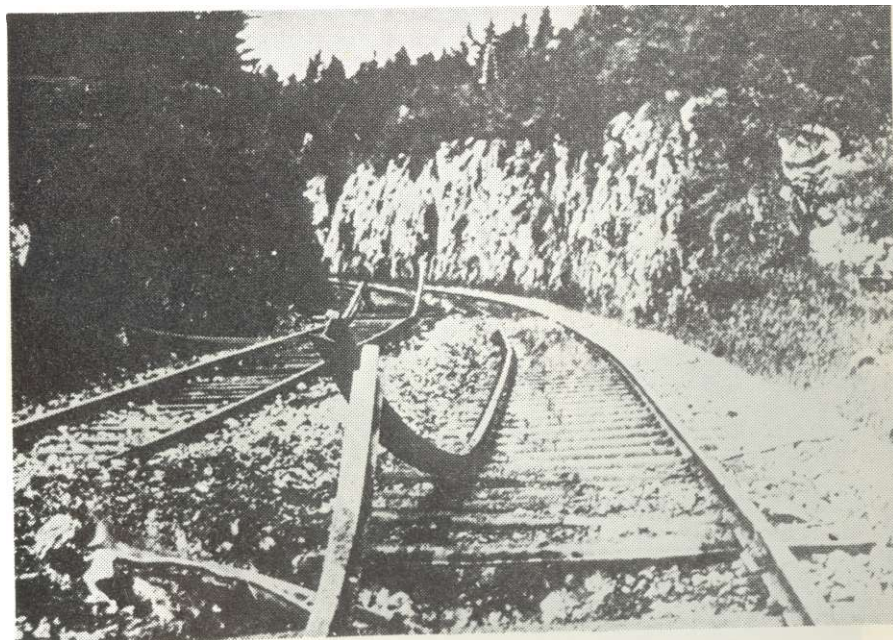
Baze diverzantskih jedinica su se u većini slučajeva nalazile na oslobođenoj ili poluoslobođenoj teritoriji, odakle su se vršile pripreme i snabdijevanje diverzanata za izvođenje diverzantskih akcija. Međutim, ne tako rijetko diverzantske baze su se nalazile na okupiranoj teritoriji, vješto prikrivene od neprijatelja. U tome je od presudnog značaja bila podrška stanovništva, koje je diverzante skrivalo, snabdijevalo hranom, odjećom, obućom i obavještavalo o pokretima neprijatelja. U tome je i objašnjenje kako su se diverzantske jedinice uspjele održati na teritoriji Hrvatske tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata i pored svih mjera neprijatelja, uključujući i visoke nagrade onima koji potkažu baze diverzanata. Poznavanjem terena i rasporeda neprijatelja i uspostavljanjem ilegalnih veza, diverzanti su u nemalom broju slučajeva poslužili i kao kuriri i vodiči vojnih i političkih rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta pri prelasku sa jedne teritorije na drugu. Isto tako, privlači pažnju baziranje diverzanata u okupiranim gradovima i većim naseljenim mjestima. Tako su se tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata nalazile diverzantske baze u okupiranom Zagrebu, koje neprijatelj nije mogao da otkrije. To je postignuto stalnim ubaciva-

⁵⁹⁰ AVII, fond NOP-a, reg. 5—3, 6-1-3, k. 121.

⁵⁹¹ Isto, reg. br. 6-1-3, 13-1-3, k. 121.

Na vruzi Ludbreg-Koprivnica, kod stanice Cukovec, zagorski diverzanti 7. novembra 1944. digli u vazduh voz

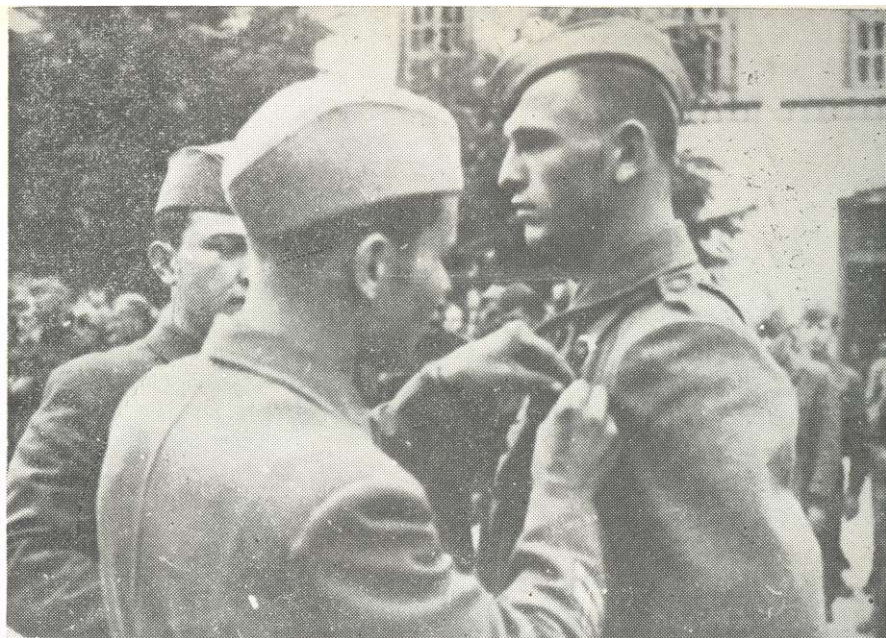

Uništena njemačka kolona pred Zagrebom 7. maja 1945.

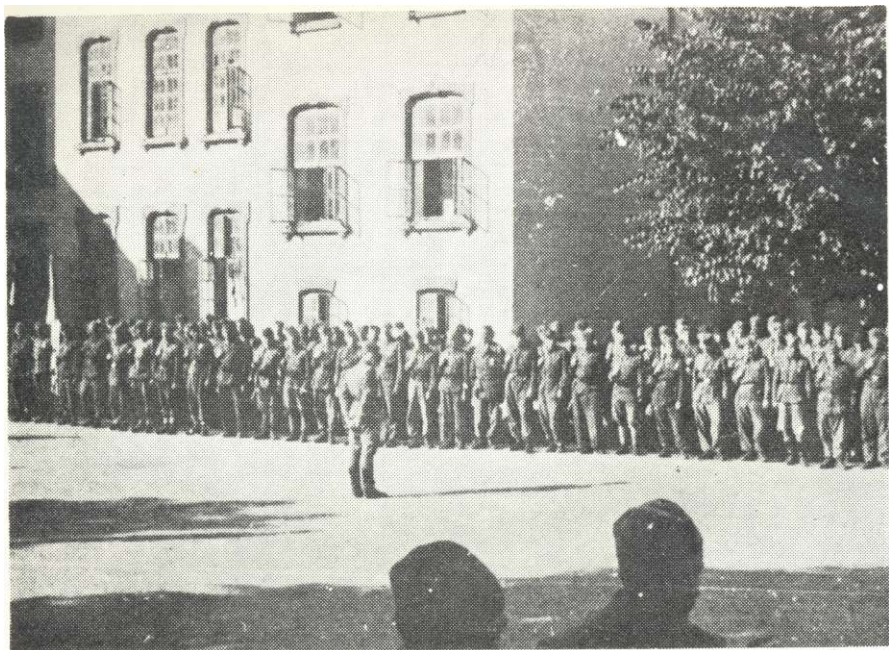
Bora Miličević, pomoćnik komandanta Grupe diverzantskih odreda, i Mirko Palčić, načelnik Štaba Grupe diverzantskih odreda, maja 1945.

Odlikovanje boraca-diverzanata nakon oslobođenja u Sisku

Komandant Grupe diverzantskih odreda NOVJ Ivan Hariš pozdravlja borce-diverzante u Sisku 22. maja 1945.

Rasformiranje diverzantskih jedinica u Sisku 22. maja 1945.

Predaja odlikovanja borcima-diverzantima u Sisku, prilikom rasformiranja diverzantskih jedinica, 22. maja 1945.

njem, preko ilegalnih kanala, diverzantskih grupa, koje su nakon izvršenih zadataka napuštale grad.

U diverzantskim jedinicama, pored vojnostručne nastave, bili su razvijeni ideološko-politička aktivnost i kulturno-zabavni život. U diverzantskim bazama, nakon povratka iz akcija, za borce su organizovani časovi ideološkog obrazovanja i pripremane priredbe za stanovništvo. U »Diverzantskom vjesniku Grupe diverzantskih odreda« objavljeno je na stotine priloga boraca i rukovodilaca diverzanata veoma bogatog i raznovrsnog sadržaja: primjeri i rezultati izvedenih akcija, pjesme o diverzantima, politički rad, samoinicijativa i lukavstvo, disciplina i konspirativnost diverzanata, pohvale i odlikovanja diverzanata za pokazanu hrabrost i si. U svakom bataljonu postojale su partijska i skojevska organizacija, a u četama aktivni. Komiteti SKOJ-a u diverzantskim odredima bili su neposredno povezani sa oblasnim i kotarskim komitetima, kojima su dostavljali izvještaje o moralno-političkom stanju i kulturno-zabavnom životu. Redovno su, kada je to situacija dozvoljavala, po četama održavani radni i teoretski sastanci. Na radnim sastancima analizirani su izvedene akcije, život i rad u jedinici i moralno-političko stanje, a na teoretskim upoznavanje sa rezultatima i ciljevima narodnooslobodilačkog rata.

Prilivom boraca u Grupu diverzantskih odreda NOVJ i formiranjem diverzantskih grupa, vodova i četa u teritorijalnim i operativnim jedinicama, organizovani su diverzantski kursevi kojima je rukovodio oficir zadužen za stručnu nastavu. »Osim toga«, kako se navodi u izvještaju Štaba Grupe diverzantskih odreda NOVJ od 1. marta 1945. Glavnom štabu Hrvatske, »upućujemo naše vojne rukovodioce na oficirske i podoficirske kurseve da bi stekli što više vojnog znanja.« U sporazumu sa komandantom divizije Narodne odbrane održani su specijalni kursevi u trajanju 15 do 20 dana za borce njihovih brigada. Nastava je obuhvatala diverzantske radove u glavnim crtama i sredstva za izvođenje diverzantskih akcija »po unaprijed izašloj knjižici«.⁵⁹²

Prema datom »Priručniku za diverzante«, koji je štampan u drugoj polovini 1944. u štampariji »Naprijed« u Crnoj Lokvi na Kordunu, »raspodjelu eksploziva, kao i brzinu samog rada« određivali su rukovodioci jedinica i kurseva »prema svojih stručnim iskustvima u diverzantskom radu«. Svaki diverzant se morao »do najmanjih sitnica upoznati sa sadržajem« ovog priručnika: eksplozivi (dinamit, trotil, pikrit, ekrazit, amonal), nitro-celuluzni eksplozivi (plastik, želatin, 808 pihtijast, gan-katen), uputstva za rukovanje eksplozivom, kapsle (detonatori), štapin, način paljenja mina, razne vrste aparata i načina rušenja objekata (skretnička srca, raskrsnice, lokomotive, rezervoari, vodocrpi, kolosijeci na otvorenom dijelu pruge, podvožnjaci, mostovi, telefonski i električni stubovi, drumski mostovi željezno-betonske konstrukcije, bunker i zgrade).⁵⁹³

⁵⁹² Isto, reg. br. 6-1-3, k. 121.

⁵⁹³ Ist©, reg. br. 13,8, k. 121 A.

Osim toga, Stab Grupe diverzantskih odreda je početkom 1945. izdao »Minerski uput«, da bi svaki borac i rukovodilac diverzantskih jedinica »bio upoznat sa raznim trikovima sa kojima se neprijatelj služi pri samom miniranju i napuštanju raznih stvari i objekata«, naročito pri napuštanju gradova.⁵⁹⁴

»Sto se tiče nastave«, navodi se u izvještaju Štaba Grupe diverzantskih odreda od 1. aprila 1945. Glavnom štabu Hrvatske, »kao i prije u svakom odredu zadužen je oficir po stručnoj i vojničkoj naobrazbi. Inače produžavamo kurseve u brigadama Narodne odbrane, po unaprijed navedenim i utvrđenim programima, odnosno po nastavnim knjižicama koje su najpotrebnije da se prouče za osnovno znanje.«⁵⁹⁵

Diverzanti su i u ovom periodu narodnooslobodilačkog rata ispoljili znatnu aktivnost na aerodrome i skladišta, što se vidi iz slijedećih podataka: na aerodromu »Pleso« uništeno 48 njemačkih aviona (17. XII 1944) i dva skladišta avionskih bombi (18. XII 1944); na aerodromu »Borongaj« uništeni baraka sa radio-stanicom i telefonima, u kojoj su bili njemački vojnici, i 4 transportna aviona, jedan »junktors 52« i u njemu 8 avionskih mitraljeza »28. XII 1944); na aerodromu »Pleso« uništeno 6 aviona »dornijer« (6. II 1945), 24 tone avio-benzina (15. II 1945), skladište i 10 tona bombi (21. II 1945), 24 tone avionskih bombi (24. II 1945) i 2 aviona roda (23. II 1945).⁵⁹⁶

U ovim akcijama uspostavljena je čvrsta saradnja između partijskih komiteta, udarnih grupa i partizanskih jedinica kako u pogledu metoda i načina izvođenja diverzantskih akcija, tako i snabdijevanja minresko-eksplozivnim sredstvima ili prihvata ubačenih diverzanata u gradove. »Za posljednje dvije akcije (riječ je o uništavanju 6 kovino-tokarskih mašina u željezničkoj radionici u Zagrebu 2. septembra 1944. i likvidiranju većeg broja ustaša, među kojima ustaškog pukovnika i potpukovnika, na željezničkoj stanici noću 24/25. avgusta — prim, autora) koje su izvršene u Zagrebu potreban materijal izdao je Stab III Diverzantskog bataljona, kao i uputstva za rukovanje istim« — navedeno je u izvještaju Štaba 3. diverzantskog bataljona od 10. septembra 1944.

»Specijalne diverzantske grupe« ubacivane u Zagreb, posebno krajem 1944. i početkom 1945, od po nekoliko diverzanata, izvodile su akcije čiji su efekti imali ogromne razmjere: uništavanje objekata^ okupatora i kvislinga, centara veze, likvidiranje neprijateljskih vojnika i komandanata jedinica i ustanova. Gotovo sve akcije su izvršene uspješno pod veoma teškim okolnostima, kao što su: dizanje u vazduh skladišta benzina »Sei« (8. XI 1944), tvornice akumulatora (18. I 1945), radio-stanice i 3 automobila (»4. I 1945), vatrogasnog spremišta (4. II 1945), tvornice i ljevaonice željeza »Lila« (19. II 1945), lokomotiva na željezničkoj stanici (10, 12. i 13. II 1945), i drugo. Tako se u izvještaju 3. diverzantskog odreda navodi da je 9.

⁵⁹⁴ Isto, reg br, 40/1, k. 13.

⁵⁹⁵ Isto, reg. br. 1-1/3, k. 118.

¹⁹⁶ Isto, reg. br. 2-4, k. 121.

februara 1945. u Zagrebu uništena tvornica »Kontakt«, sav tehnički materijal i kiselina za punjenje akumulatora i da je tom prilikom poginulo 6 njemačkih vojnika. »Akcijom su rukovali i izvršili dva borca iz I Bataljona Tepeš Vid i Ziger Branko-Drago. Akcija je izvedena pod teškim okolnostima, radi jake kontrole nad Zagrebom. Utrošeno je 14 kg eksploziva, tri tempirne olovke, tri štapinske kapsle.«

Brojne akcije u Zagrebu izveo je politički delegat voda 3. diverzantskog odreda Ivan Pavlić sa jednim ili dva diverzanta: uništenje oficirskog autobusa 2. februara 1945; postavljanje mina u gostionici pod bilijar »preko puta Zapovjedništva Udarne Divizije« 5. februara 1945. »pod teškim okolnostima zbog opasnosti od detektiva«, kojom prilikom je ubijeno i ranjeno više neprijateljskih oficira; uništenje lokomotiva na željezničkoj stanici 10. i 12. februara 1945. i mnoge druge akcije. Ovakvim akcijama rukovodio je i kapetan Josip Grdak Tigar sa grupom od 5 diverzanata.

Neposredno pred oslobođenje Zagreba zadatak ovih »specijalnih diverzantskih grupa« bio je spasavanje objekata od neprijateljskog miniranja, skladišta naoružanja i municije, željezničkog mosta na Savi, i hvatanje, uz pomoć građana, njemačkih минера čiji je zadatak bio rušenje mosta. Posljednja akcija, kojom je završena četvorogodišnja borba diverzanata Hrvatske, bila je zauzimanje Radio-stanice Zagreb, 8. maja 1945. godine.⁵⁹⁷

Štabovi diverzantskih jedinica (diverzantskih bataljona, a od septembra 1944. diverzantskih odreda) dostavljali su izvještaje Diverzantskoj sekciji Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske i štabovima korpusa (4, 6, 10. i 11. korpusa) na čijem operativnom području su izvodili akcije. Ukupni rezultati svih diverzantskih jedinica hronološki su sređeni za 1, 2. i 3. diverzantski odred u Dnevniku diverzantskih jedinica Glavnog štaba Hrvatske. Analizom podataka i sređivanjem ukupnih rezultata došli smo do zaključka da je većina ovih akcija izvršena u sadejstvu sa teritorijalnim i operativnim jedinicama NOV i uz pomoć stanovništva, vojnopozadinskih organa, narodnooslobodilačkih odbora i kotarskih komiteta. Prema rekonstrukciji i analizi svakodnevnih izvještaja o akcijama i rezultatima diverzantskih grupa, četa, bataljona i odreda dajemo ukupne efekte Grupe diverzantskih odreda na saobraćaju i objektima 1941—1945:

— Prvi diverzantski odred je izveo akcije na 59 transportnih, 55 oklopnih, 20 putničkih, 1 brzi, 84 teretna i 6 mješovitih vozova. U tim akcijama je uništeno 148 lokomotiva i 929 vagona, a oštećeno 30 lokomotiva i 81 vagon. Promet je obustavljen 3.038 časova. Poginulo je i ranjeno 2.398 neprijateljskih vojnika. Srušeno je 87 mostova, a uništena 1 motorna dresina, 12 vodocrpa, 80 srca na pruži, 24.595 m šina, koje su sječene na 2.312 mjesta. Na putevima je srušeno 99 mostova, a uništeno 49 kamiona i 15 tenkova. Pored

⁵⁹⁷ Isto, reg. br. 3-3, k. 118; 13-1-3, k. 121; 2-1/5, k. 121 A; 1-14/5, k. 551 A; 33-1/3, k. 557; Ivan Hariš Gromovnik, *Diverzant*, 346; *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*, 474 i 475.

4. 1. 1944.

4.

Stabu VI. korpusa NOV-i FO Jugoslavije

roložaj

Izveštaj II. Diverzantskog Bataljona o izvršenim akcijama.

Pregled izvršenih diverzantskih akcija 3. VIII. 1941. do 20. V. 1944. na željezničkim prugama: Zagreb-Sisak, Zagreb-Beograd, Zagreb-Brezice, Karlovac-Ljubljana, Sinje-Bihac, Ostarije-Split, Karlovac-Resica i Zagreb-Samobor.

333 vlakova bačeno je u zrak od toga uništeno:

- 1/ 323 lokomotive, od toga 47 oklopnih, 21 oštećenih a za 17 nemamo konkretnih podataka.
- 2/ 1882 vagona, od toga oklopnih 158 a oštećenih 587, i 82 cisterne.
- 3/ 5 pruznih telkova
- 4/ 2 terezine
- 5/ 1978 artvra medjunjima 43 oficira od kojih su 4 generala i jedan bugarski ministar sa svojom pratnjom.
- 6/ 2363 ranjena oficira, vojnika i željezničara
- 7/ 963 sječenja šinja
- 8/ 14 skretalica
- 9/ 8.000 sati bio je obustavljen promet na prugama koje smo gore naveli
- 10/ 15 željezničkih mostova, -duljine od 15 - 100 m.
- 11/ 7 podvoznjaka
- 12/ 1 tunel
- 13/ 5 željezničkih stanica
- 14/ 1 željeznička stražara
- 15/ 143 betonska bunkera
- 16/ 86 betonska električna stupa
- 17/ 3.200 met. talaf.voda
- 18/ 50 cestovnih mostova razne duljine, od 10 do 120 m
- 19/ 4 automobila
- 20/ 1 avion
- 21/ 4 skagališta sa avijonskim bombama, sa ukupnom težinom 390.000 kg. Ova akcija je izvršena u Synici kraj Zagreba.
- 22/ Postavljena je jedna paklena masina u ministarstvu u Zagrebu. Dejstvovala je ali nam broj žrtava nije poznat.

U ovim akcijama imali smo 19 umrlih, 20 ranjenih i 11 nestalih drugova.

Ove akcije izvršene su sa manjim diverzantskim grupicama na gore navedenim prugama. S vremenom se iz tih grupica organizirao II. Diverzantski Bataljon koji operiše na sektoru IV. korpusa.

Ove akcije izvršene su samostalno, a po nekoje izvršene su u suradnji sa operativnim jedinicama koje operiše na gore navedenim prugama.

Ove akcije bile bi mnogo efikasnije, da je bila na raspolaganju veća količina eksploziva.

U ovim akcijama imade mnogo veći broj ranjenih i umrlih neprijatelja kao i uništenih lokomotiva i vagona, ali nije nam bilo moguće uvijek dobiti konkretnih podataka pošto neprijatelj počinje izvršene akcije blokirati prugu i drži u tajnosti sve žrtve.

Sret fakizmi - Sloboda narodu !

Šef Diverzantske Sekcije GSE

Potpisnik

J. H. H. H.

Izveštaj Štaba 2. diverzantskog bataljona od 9. juna 1944. Stabu 4. korpusa NOVJ o rezultatima diverzantskih akcija od 3. avgusta 1941 do 20. maja 1944.

ostalog, spaljene su dvije vršalice, uništeno postrojenje za naftu i plin (Gojio), riječni šlep i minirano 13 bunkera.

— Drugi diverzantski odred je izveo akcije na 121 transportni, 61 oklopni, 20 putničkih, 4 brza, 9 teretnih, 4 mješovita i 10 kontrolnih vozova. Uništeno je 215 lokomotiva i 1.244 vagona, a oštećeno 37 lokomotiva i 312 vagona. Promet je bio obustavljen 7.099 časova. Poginulo je i ranjeno 5.340 neprijateljskih vojnika. Srušeno je 37 mostova, a uništeno 6 vaktarnica, 97 bunkera, 2 propusta, 6 podvožnjaka, 1 signalni stub, 1 tunel, 1 vijadukt, 115.040 m šina koje su sječene na 7.680 mjesta. Na putevima je srušeno 30 mostova, a uništena 4 tenka i 11 kamiona. Pored ostalog, porušena je 1 električna centrala i 93 električna stuba, a uništeno 139 vagona avionskih bombi i 4 aviona.

— Treći diverzantski odred je izveo akcije na 51 teretni, 79 brzih, 127 transportnih i 16 oklopnih vozova. Uništene su 142 lokomotive i 1.089 vagona, a oštećene 54 lokomotive i 249 vagona. Ubijeno je 3.078, ranjeno 1.526, a zarobljeno 66 neprijateljskih vojnika. Saobraćaj je bio obustavljen 5.120 časova. Porušeno je 99 mostova, a pruga presječena na 3.611 mjesta. Uništeno je 7.516 komada šina, 8.100 m pruge, 7 vodocrpa, 1 okretaljka za lokomotive, 87 skretnica i 2 podvožnjaka.⁵⁹⁸

Diverzantske jedinice su tokom narodnooslobodilačkog rata slale izvještaje o rezultatima izvedenih diverzantskih akcija šefu Diverzantske sekcije Glavnog štaba Hrvatske. Nakon što su ovi podaci sređivani za duži vremenski period dostavljani su štabovima korpusa (4. 6. i 10. korpus), na čijem operativnom području je izvodila akcije dotična diverzantska jedinica. Prema sačinjenom pregledu postignuti su slijedeći rezultati:

— na željezničkim prugama Zagreb—Beograd, Osijek—Bjelovar, Virovitica—Barč, Pakrac—Darugar—Suhopolje i sporednim pravcima (operativno područje 6. korpusa) jedinice 1. diverzantskog bataljona u periodu od 13. oktobra 1942. do 8. juna 1944. uništile su ili oštetile: 186 lokomotiva od kojih 29 oklopnih, 1.193 vagona od kojih 74 oklopna, jednu motornu crpku za napajanje lokomotiva, 7 vodocrpa za napajanje lokomotiva, jednu dizalicu za dizanje srušenih lokomotiva i vagona, 96 srca, jedan motorni šlep na Dravi, 43 željeznička mosta, 45 mostova na cestama, jednu karu sa minama za teški bacač, 4 kamiona, 32 bunkera, 3 tenka, jedan rezervoar sa 45 vagona nafte u Banovoj Jarugi, 5 željezničkih stanica je zapaljeno, izvršeno je 879 sječenja šina, saobraćaj je bio obustavljen 3.361 čas. U tim akcijama poginulo je 1.476 a ranjeno 1.670 neprijateljskih vojnika. Sopstveni gubici: 16 mrtvih i 15 ranjenih;

— na željezničkim prugama Zagreb—Sušak, Zagreb—Beograd, Zagreb—Brežice, Karlovac—Ljubljana, Sunja—Bihać, Ošta-

⁵⁹⁸ AVII, fond NOP-a, reg. br. 2-4, k. 121. U izvještajima o ukupnim rezultatima ne mogu se uzeti kao pouzdani podaci o broju poginulih i ranjenih neprijateljskih vojnika, kao ni prekidi saobraćaja u časovima.

9. VI.

Štabu VI. Korpusa NOV i PO Jugoslavije položaj

Izveštaj I. Diverzantskog Bataljona o izvršenju akcija.

Pregled izvršenih diverzantskih akcija od 13. X. 1942. do 8. VI. 1944. na željezničkim prugama: Zagreb-Bеоград, Osijek-Bjelovar, Virovitica-Barč, Daruvarska pruga, i Gatacno-ve pruge i njihovi odvojeci.

186 vlakova dignuto je u zrak i od toga uništeno ili oštećeno:

- 1/ 186 lokomotiva od toga 29 oklopnih
- 2/ 1.193 vagona od toga 74 oklopa
- 3/ 63 cisteme sa naftom i benzinom
- 4/ 3 terazine
- 5/ 1476 artiva neprijateljska vojnika i oficira kao i željezničara
- 6/ 1670 ranjenih neprijateljskih vojnika i oficira i željezničara
- 7/ 1 željeznički blok
- 8/ 1 motorna crpka za napajanje lokomotiva
- 9/ 7 vodo-crpa za napajanje lokomotiva
- 10/ 1 dizalica za dizanje srušenih lokomotiva i vagona
- 11/ 96 srea
- 12/ 979 sjeđenja šinja
- 13/ 5 stanica zapaljeno
- 14/ 8 državnih zgrada
- 15/ 1 motorni šlep na Dravi
- 16/ 43 željeznička mosta u duljini od 8 do 75 m
- 17/ 45 mosta na cesti u duljini od 6 do 40 m
- 18/ 3361 sati bio je obustavljen promet na prugama koje smo gore naveli.
- 19/ 1 kara sa minama za teški bacač
- 20/ 4 kamiona
- 21/ 2 borna kola
- 22/ 32 bunkera od betona u Slatini
- 23/ 3 tenka
- 24/ 1 luksuzni auto
- 25/ 1 rezervoar sa 45 vagona nafte u Banovoj Jarugi.

U ovim akcijama imali smo 15 artvih i 15 ranjenih drugova.

Ove akcije izvršene su sa svojim diverzantskim grupicama na gore navedenim prugama. S vremenom se iz tih grupica organizirao II. Diverzantski Bataljon koji operiše na sektoru VI. Korpusa.

Ove akcije izvršene su uglavnom samostalno, a po nekoje izvršene su u sa-radnji sa operativnim jedinicama koje operišu na gore navedenim prugama.

Ove akcije bile bi mnogo efikasnije, da je bila na raspolaganju veća količina eksploziva.

U ovim akcijama imade mnogo veći broj ranjenih i artvih neprijatelja kao i uništenih lokomotiva i vagona, ali nije nam bilo moguće uvijek dobiti konkretna podatke pošto neprijatelj poslije izvršene akcije blokira prugu i drži u tajnosti sve žrtve.

Sart fašizmu - Sloboda narodu !

Šef Diverzantske Sekcije GSH

Izveštaj Štaba 1. diverzantskog bataljona od 9. juna 1944. Štabu 6. korpusa NOVJ o rezultatima diverzantskih akcija od 13. oktobra 1942. do 8. juna 1944.

rije—Split, Karlovac—Rečica, Zagreb—Samobor (operativno područje 4. korpusa) jedinice 2. diverzantskog bataljona u periodu od 3. avgusta 1941. do 20. maja 1944. uništile su ili oštetile 323 lokomotive od kojih 47 oklopnih, 1.882 vagona od kojih 158 oklopnih, 5 pružnih tenkova, 15 željezničkih mostova, 7 podvožnjaka, 143 betonska bunkera, 3.200 m telefonskog voda, 85 betonskih električnih stubova, 50 drumskih mostova, 7 automobila, 5 željezničkih stanica, 1 avion, 4 skladišta avionskih bombi od 390.000 kg (akcija je izvršena noću između 18/19. decembra 1943. u Sopnici — kraj Zagreba), izvršena su 964 sječenja šina, a saobraćaj je bio obustavljen 8.085 časova. U tim akcijama poginulo je 1.978 a ranjeno 2.363 neprijateljskih vojnika. Sopstveni gubici: 19 mrtvih, 20 ranjenih i 11 nestalih;

— na željezničkim prugama Brežice—Zagreb—Banova Jaruga, Dugo Selo—Đekenješ, Križevci—Bjelovar—Garešnica, Koprivnica—Varaždin, Koprivnica—Kloštar, Zaprešić—Varaždin (operativno područje 10. korpusa) jedinice 3. diverzantskog bataljona u periodu od 1. avgusta 1943. do 26. maja 1944. uništile su ili oštetile: 53 lokomotive, 465 vagona od kojih 9 oklopnih, 23 skretnice, 34 željeznička mosta, 1 tunel, 2 vodocrpa i 1 rezervoar za vodu, 600 m telefonskog voda, 4 električna stuba, 4 drumska mosta, fabriku štofa u Orosavlju, fabriku cementa i žičnu željeznicu u Podsusedu, skladište baruta u Zagrebu, skladište maziva za vagona na zagrebačkom kolodvoru, 2 bloka sa cijevima u Gojlu, pri čemu je isteklo 25 vagona nafte, 1 tenk, 8 topova i skladišta sa artiljerijskim granatama kod Varaždina, izvršeno je 810 sječenja šina, saobraćaj je bio obustavljen 1.425 časova. U tim akcijama poginulo je 627 a ranjeno 782 neprijateljska vojnika. Sopstveni gubici: 10 mrtvih, 7 ranjenih i 7 nestalih.

Za sve diverzantske jedinice izvedena je zajednička konstatacija: akcije su izvršene »sa manjim diverzantskim grupicama«, od kojih su tokom oslobodilačkog rata formirani diverzantski bataljoni, koji su izvodili akcije samostalno i u sadejstvu sa jedinicama NOV; akcije bi bile mnogo efikasnije »da je bila na raspolaganju veća količina eksploziva«.⁵⁹⁹

Osnovni izvori izgradnje borbenog morala diverzanata su bili: cilj i karakter rata — nacionalnooslobodilački i revolucionarni, patriotizam, povezanost sa stanovništvom (koje je diverzante sklanjalo, hranilo, snabdijevalo sredstvima i neposredno učestvovalo u akcijama), svijest o neophodnosti i mogućnosti vođenja oružane borbe, partizanska taktika, svjesna disciplina, drugarstvo, obučenost i dr. Međutim, postojanje objektivnih uslova nije samo po sebi obezbjeđivalo visoki borbeni moral. U tom pogledu, tj. u izgrađivanju visokog borbenog morala, prvorazrednu ulogu su odigrali partijske i skojevske organizacije i vojni kolektivi. Stoga su već od prvih akcija, obuke i stvaranja diverzantskih jedinica postojali politički

⁵⁹⁹ Isto, reg. br. 3-13, 4-15, 5-13, k. 121 A.

i partijski organi — politički komesari i zamjenici političkih komesara. Gotovo i da nije bilo izvještaja štaba diverzantske jedinice o moralno-političkom stanju u kojem nije konstatovano: »Sto se tiče morala i borbenosti kod naših diverzantskih jedinica je na visini.«⁶⁰⁰

Samoinicijativa diverzanata se zasnivala na karakteru i partizanskoj taktici narodnooslobodilačkog rata i prirodi postavljenih zadataka. Ne tako rijetko, zbog složenosti diverzija i nepredviđenih okolnosti koje mogu nastupiti u toku same akcije, od samoinicijative i snalažljivosti diverzanata zavisilo je i realizovanje postavljenog zadatka.

Radi adaptacije na veoma otežane uslove rata i razvijanja moralno-političkih kvaliteta, u diverzantskim jedinicama je, pored redovne obuke i usavršavanja diverzantske taktike, bio razvijen intenzivan idejno-politički i kulturno-zabavni život. U tom cilju su u diverzantskim jedinicama djelovale partijske i skojevske organizacije i uspostavljeni političko-partijski organi: u diverzantskim vodovima — politički delegati, a u četama, bataljonima i odredima — politički komesari i zamjenici političkih komesara. S obzirom na prirodu zadataka, usku povezanost diverzantskih jedinica sa stanovništvom, vojnopozadinskim organima i narodnooslobodilačkim odborima partijske i skojevske organizacije su usko sarađivale sa okružnim i sreskim (kotarskim) partijskim komitetima na terenu. Nosilac kulturno-zabavnog života u jedinicama i na terenu bila je partijska i skojevska organizacija. U četama su održavani radni (stručni) i prosvjetni (teoretski) sastanci najmanje jednom nedjeljno. Na radnim sastancima su analizirani stručna obučenost, disciplina i drugarstvo, a na prosvjetnim diverzanti su upoznavani sa tekovinama narodnooslobodilačkog rata. Pored organizovanja bogatog kulturno-zabavnog života u saradnji sa stanovništvom, u diverzantskim četama i bataljonima su postojale »džepne« i »usmene« novine, a borci su bili zainteresovani i motivisani za pisanje i objavljivanje članaka u diverzantskom listu Grupe diverzantskih odreda NOVJ. Redovno su održavana partijska i skojevska savjetovanja u bataljonu na kojima je analiziran cjelokupan rad i donošeni zaključci, među kojima i zadatak da se ojača organizacija »dobrim i provjerenim borcima«, koji se »osjećaju odgovornim pred postavljenim zadacima«.

Analiza bezbroj akcija potvrđuje činjenicu da su osnovni faktori diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu bili: moralni, tehnički, prostor i vrijeme, tj. odnos snaga i tehničkih sredstava, prostor i objekti na kojima su se odvijala dejstva u taktičkim, operativnim i strategijskim razmjerama, meteorološki i vremenski uslovi. Zbog karakteristika ovog oblika masovne borbe i partizanske taktike ratovanja, moralni tj. ljudski faktor sa svim svojim kvalitetima — patriotizam, moralno-politička svijest, hrabrost, svejsna disciplina i samoinicijativa — bio je dominantan.

⁶⁰⁰ AVII, fond NOP-a, reg. br. 6-1-3, k. 121.

»Uslovi pod kojima je radila naša diverzija«, zapisano je u dnevniku Štaba Grupe diverzantskih odreda NOVJ od 9. maja 1945, »bili su vrlo teški, ali junaštvo, požrtvovanost i heroizam krasili su naše borbe diverzante i davali im poleta da svojim znojem i krvlju oslobode našu napaćenu zemlju, a čije akcije se nalaze navedene u ovoj historijskoj **knjizi**.« Za svaki odred je navedeno da borci i rukovodioci garantuju »da su njihove akcije sa krvlju stečene i potpuno izvršene u toku četiri godine teške i napaćene borbe«. ⁶⁰¹

DIVERZANTSKA DEJSTVA U SPRIJECAVANJU IZVLAČENJA NJEMAČKE GRUPE ARMIIJA »E«

Okupator je u drugoj polovini 1944. godine preduzeo mjere za obezbjeđenje glavnih komunikacija radi izvlačenja Grupe armija »E« iz Grčke, prebacivanja trupa sa jednog pravca na drugi i stabilizacije fronta u Srbiji. Još početkom januara 1944. bugarski Generalštab je sproveo mjere »obimnog poduhvata« osiguranja pruge Niš—Skoplje sa 12 bataljona i evakuacije stanovništva. I na ostalim područjima Jugoslavije u narednim mjesecima povećan je broj jedinica i ustanova za obezbjeđenje komunikacija, posebno na glavnoj pruzi Zagreb—Beograd—Skoplje.

Da bi učvrstila svoj položaj prema Bugarskoj i Rumuniji i pod što povoljnijim uslovima izvukla oružane snage iz Grčke na prostor oko Beograda, njemačka Vrhovna komanda je u drugoj polovini avgusta 1944. preduzela pripreme za izvlačenje Grupe armija »E«, kojoj je pridat i 21. planinski armijski korpus koji je okupirao Albaniju. U tom cilju njemačka Vrhovna komanda je usvojila plan komandanta Jugoistoka feldmaršala Vajksa, pod čijom komandom su bile Grupa armija »E« i 2. oklopna armija. Prema tom planu, trebalo je: jednom oklopnom divizijom (4. SS policijska oklopno-grenadirska divizija) zauzeti koridor Solun—Skoplje—Niš; da njemačke oružane snage preuzmu obezbjeđenje pruge Niš—Skoplje—Đevdelija; da se razoruža bugarska 5. armija ukoliko zauzme »neprijateljsko« držanje; u Skoplju formirati komandu koja bi objedinjavala sve operacije u Makedoniji.

Na sastanku kod Hitlera (22. do 25. avgusta 1944), uz prisustvo najviših vojnih rukovodilaca Njemačke, zauzeti su osnovni stavovi daljeg vođenja rata na Jugoistoku. Pored ostalog, istaknuto je da u novonastaloj situaciji »željeznička pruga Beograd—Niš—Skoplje—Solun treba da se drži po svaku cijenu«. ⁶⁰²

Nakon istupanja Rumunije iz Trojnog pakta (23. avgusta 1944) i uspostavljanja vlade Otečestvenog fronta u Bu^arcVni septembra 1944), njemačke jedinice na Balkanu su dovedene u veoma težak

⁶⁰¹ Isto, reg. br. 2-4, k. 121.

⁶⁰² Mikroteka AVII, NAV, T-311, r. 188, s. 370—371; r. 192, s. 802—812; r. 286, s. 67—69; T-312, r. 192, s. 816—817; T-501, r. 249, s. 256.

strategijski položaj. Razvučene na velikom prostoru, bile su nedovoljne da spriječe prodor jakih snaga NOVJ u Srbiju i napredovanje 3. ukrajinskog fronta Crvene armije prema bugarskoj i jugoslovenskoj granici.⁶⁰³

U novonastaloj situaciji za njemačku Vrhovnu komandu javlja se prostor od Dunava do Jegejskog mora, odnosno njemačke Grupe armija »Južna Ukrajina« (preimenovana 20. septembra u Grupu armija »Jug«), koja je držala front u Rumuniji, pa do Grupe armija »E« u Grčkoj. Taj prostor su, pored njemačkih snaga, uglavnom držale kvislinške jedinice i bugarske okupacione trupe (1. okupacioni korpus u Srbiji, 5. armija u Makedoniji). Tako se njemačka Grupa armija »E« našla u veoma nepovoljnom položaju.⁶⁰⁴

Da bi popravila tako težak položaj na Balkanu, njemačka Vrhovna komanda je preduzela mjere za pregrupisanje snaga na Jugoistoku. Cilj je bio da, povlačenjem Grupe armija »E«, skрати i učvrsti front prema Rumuniji i Bugarskoj. Radi toga je odlučeno da krajem avgusta preduzme povlačenje prvih jedinica Grupe armija »E«, a konačno napuštanje Grčke početkom oktobra 1944. Komandi Grupe armija »E« pridodat je i 21. planinski armijski korpus. Povlačenje jedinica Grupe armija »E« iz Grčke i jednog dijela južne Albanije prema Beogradu bilo je moguće da se izvede jedino preko teritorije Makedonije, koja je predstavljala koridor za prebacivanje njemačkih snaga na južni (Grčka, južna Albanija), sjeverni (Srbija, Hrvatska) i zapadni (zapadna Albanija i jadranska obala) dio Balkanskog poluostrva.

Magistralom Beograd—Niš—Skoplje—Solun, koja kroz Makedoniju prolazi dolinom Vardara, vršen je tranzit i snabdijevanje Grupe armija »E«. I ostale komunikacije, Veles—Prilep—Bitolj—Lerin (Bitolj—Resen—Ohrid) i Veles—Stip—Strumica—Dojran—Solun, isto tako su bile veoma značajne: prvom su povezivani i snabdijevani njemačke snage stacionirane u zapadnoj Grčkoj (sjeverni Epir i Jonska ostrva) i dijelovi 21. brdskog armijskog korpusa u južnoj Albaniji i zapadnoj Makedoniji, a druga je bila najpogodnija za prebacivanje njemačkih jedinica iz Grčke radi zatvaranja istočnog strumičkog i bregalničkog pravca.

Međutim, već početkom septembra željezničke pruge Beograd—Skoplje (kako istočna preko Niša, tako i zapadna dolinom Ibra) bile su teško razorene, pa je za njihovu opravku bilo potrebno najmanje četiri sedmice. Isto tako, željeznička pruga Slavonski Brod—Mostar nije bila sposobna za saobraćaj. Odvoženje rude iz Bora bilo je omogućeno samo do Prahova. Mostovi na Dunavu (kod Pančeva), Savi (kod Beograda i Slavanskog Broda), Moravi i Ibru bili su razoreni. U takvoj situaciji njemačkim oružanim snagama je naređeno da pri povlačenju uništavaju objekte, odvoze mašine u Rajh i za sobom ostavljaju »saobraćajnu pustoš«, a 2. oklopnoj

⁶⁰³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knjiga druga, str. 274.

⁶⁰⁴ AVI, njemačka arhiva, reg. br. 1/1, k. 70, Izjava general-pukovnika Lera, komandanta Grupe armija »E«; NAV, T-311, r. 190, s. 961.

armiji da težište obezbjeđenja prenese na željezničke pruge Beograd—Zagreb, Indija—Novi Sad i Zagreb—Generalski Stol.

Izvlačenje Grupe armija »E« izvršeno je u tri faze: tokom septembra upotrijebljene su elitne jedinice (4. SS (mot) policijska oklopno-grenadirski divizija, 11. vazduhoplovno-pješadijska divizija, kao i dijelovi 22. grenadirski divizije) da zauzmu koridor u Makedoniji; u oktobru izvlačenje glavnine snaga; a od početka do sredine novembra izvlačenje zaštitnica. Da bi se realizovali postavljeni zadaci, jedinice za obezbjeđenje željezničke pruge trebalo je da budu toliko jake »da se onemoguću duži prekid«. Da bi se ubrzalo izvlačenje zaštitnice, Komanda Jugoistoka je naredila rušenje željezničkih pruga, i to tako da »na prvom mjestu bude onespособljena željeznička pruga Solun—Skoplje—Kosovska Mitrovica—Kraljevo«.⁶⁰⁵

Njemačka Vrhovna komanda je, zbog pogoršanja situacije u istočnoj Srbiji i prekida Moravsko-varždarske magistrale sjeverno od Skoplja, odustala od prvobitne zamisli prebacivanja Grupe armija »E« na prostor oko Beograda. Jedinice su angažovane u Makedoniji i Srbiji, a kretanje je usmjereno preko Prištine i Kosovske Mitrovice i, kasnije, prema Bosni. Preko teritorije Makedonije prebacivale su se gotovo sve jedinice Grupe armija »E« i neki dijelovi 21. brdskog armijskog korpusa iz Albanije. Dolinom Vardara željeznicom i putem Solun—Đevđelija—Skoplje i pravcem Lerin—Bitolj—Prilep—Gradsko, a zatim preko Velesa željezničkom prugom ili putem do Skoplja, transportovane su skoro sve jedinice.

Oslobođenjem istočnih krajeva Jugoslavije sa Beogradom osujećen je plan njemačke Vrhovne komande da stabilizuje front u Srbiji. Umjesto prvobitno predviđenog stvaranja njemačkog fronta na Balkanu na liniji Đerdap—sjeverna Albanija i namjeravanog povlačenja preko Beograda, njemačka Grupa armija »E« bila je prinuđena da se izvlači iz Grčke i Makedonije mnogo nepovoljnijim pravcem preko Kosova, Sandžaka i Bosne, a iz Albanije — kroz Crnu Goru i primorje, izlažući se stalnim napadima jedinica NOVJ.

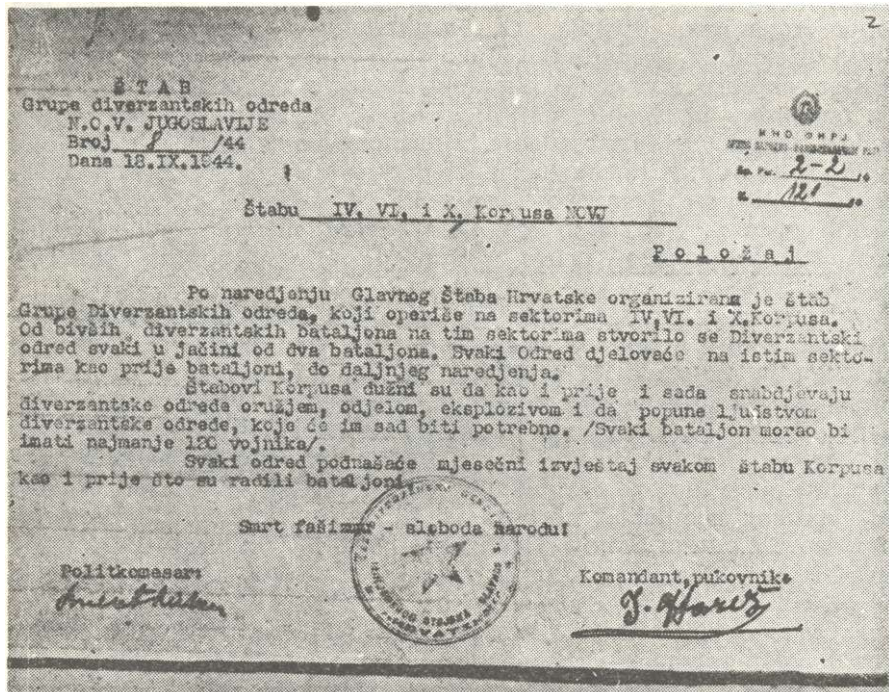
U naredbi vrhovnog komandanta Tita od 9. oktobra 1944. Stabu 8. korpusa da preduzme »sistematsko razaranje svih komunikacija« na operativnom području, pored ostalog, stoji: »Njemačkim snagama u Srbiji odsječena je otpusnica preko Beograda. Vjerovatno je da će pokušati sa begstvom preko Sandžaka i Primorja ka zapadu. Naređujem da na vašem sektoru porušite što solidnije sve komunikacije koje iz južnog Dalmatinskog Primorja i Hercegovine vode preko vaše teritorije ka zapadu. Sa rušenjem odmah otpočeti i za to angažovati i stanovništvo.«⁶⁰⁶

U jesen 1944. Nijemci su izuzetan značaj pridavali komunikacijama koje sa jadranske obale vode u dolinu Save, željezničkoj

cca Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 1297, s. 742—86; T-311, r. 182, s. 620—780; r. 188, s. 670—699; r. 193, s. 325—26, 1052; Tomo Ristovski, *n.č.*

⁶⁰⁶ AVII, fond NOP-a, reg. br. 4/5—9, k. 28.

magistrali Beograd—Zagreb—Ljubljana i pruži Osijek—Našice—Vi-
rovitica—Koprivnica—Varaždin—Maribor, koje su pomoću rokad-
nih komunikacija vezivale savski i dravski operacijski pravac.

*Štab Grupe diverzantskih odreda NOVJ upoznao je 18. septembra 1944. šta-
bove 4, 6. i 10. korpusa o formiranju i organizacionoj strukturi odreda*

Oslobođenjem Beograda (20. oktobra 1944) narodnooslobodilački
rat je ušao u završnu etapu, a njemačka strategija svedena na osi-
guranje komunikacija duž kojih se vršilo povlačenje njenih snaga.
Pruga Beograd—Zagreb bila je od životne važnosti za njemačke
oružane snage radi snabdijevanja jedinica u Sremu i izvlačenja
Grupe armija »E«. Zbog toga je Glavni štab NOV i PO Hrvatske
naredio Štabu 6. korpusa da dejstvo jedinica orijentiše prema toj
saobraćajnici.

Izvršavajući svoj osnovni zadatak — onesposobljavanje komuni-
kacija — jedinice NOV i PO Slovenije uspjele su da u drugoj polo-
vini 1944. otežaju manevar njemačkih oružanih snaga i oslabe vezu
njihovih frontova u Italiji i Mađarskoj. Naročito značajan uspjeh
u tom pogledu postigle su jedinice 4. operativne zone u sjeverozap-
adnom dijelu Slovenije, koje su potpuno onemogućile saobraćaj na
pruzi Celje—Dravograd i u Gornjoj Savinjskoj dolini.

Do kraja 1944. bili su oslobođeni Srbija, Makedonija, Dalma-
cija, Crna Gora i znatan dio Bosne i Hercegovine. Time je, ujedno,

bila završena prva etapa operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je uspostavila jedinstven i stabilan front od Drave preko Srema, Bosne i južne Like do Jadranskog mora. Na taj način, jugoslovenski front je povezivao snage antifašističke koalicije — sovjetske u Mađarskoj i, preko Jadranskog mora, anglo-američke u Italiji. Od nemalog značaja bila su uspješna dejstva sa prostranih slobodnih teritorija jedinica glavnih štabova NOV i PO Hrvatske i Slovenije, posebno na komunikacijama, što će veoma povoljno uticati na razvoj operacija NOVJ u narednoj etapi.

Operacije se nisu odlikovale klasičnim frontalnim dejstvima. Naprotiv, neprijatelj je bio prinuđen da za obezbjeđenje najznačajnijih objekata i saobraćaja u sopstvenoj pozadini odvoji više jedinica nego što ih je imao na frontu. Tako je u odbrani širokog fronta od Dunava do Jadranskog mora angažovao 21, a u pozadini 23 divizije. Krajem 1944. i početkom 1945. godine duboko u neprijateljskoj pozadini, na dijelu teritorije koja nije bila definitivno oslobođena, dejstvovalo je 7 korpusa: 6. i 10. u Sloveniji i Zagorju, 5. u Bosni (uglavnom dolinom rijeke Bosne), 4. u Baniji, Kordunu, Pokuplju i Žumberku, 11. u Lici i Gorskom kotaru, 7. u Notranjskoj i Dolenjskoj, 9. u Gorenjskoj i Slovenačkom primorju, kao i jedinice 4. operativne zone u Štajerskoj i Koruškoj. Dejstva ovih korpusa bila su uglavnom usmjerena na komunikacije kojima su Nijemci vršili pokrete, dotur i snabdijevanje trupa na jugoslovenskom frontu. Ovim dejstvima naročito su bile ugrožene komunikacije u dolini Bosne i Save, kojima je Grupa armija »E« bila povezana sa jugoistočnim oblastima Rajha, kao i splet glavnih komunikacija kojima je Grupa armija »C« u sjevernoj Italiji, dolinom gornjih tokova Drave, Save i Soče, bila povezana sa Grupom armija »Jug« u Mađarskoj.

Dejstvom Grupe diverzantskih odreda NOVJ od preko 1.000 diverzanata na operativnom području 4, 6. i 10. korpusa i drugih diverzantsko-minerskih jedinica u teritorijalnim i operativnim jedinicama u pozadini neprijatelja, u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, otežan je i onemogućen manevar i pregrupisavanje neprijatelja s jednog operativno-taktičkog pravca na drugi i organizovanje odbrane na Savi i Dunavu i u Mađarskoj. Neprijatelj je u Jugoslaviji držao približno iste snage kao na frontovima u Mađarskoj i Italiji, oko 400.000 njemačkih i 190.000 kvislinških vojnika.⁶⁰⁷

U pripremi za posljednju etapu operacija za oslobođenje zemlje, Vrhovni komandant je reorganizovao NOVJ. Stvorene su krupne stratejske jedinice: 1. januara 1945. formirane su 1, 2. i 3. armija, a dva mjeseca kasnije i 4. armija. Tako je NOVJ 1. marta 1945. preimenovana u Jugoslovensku armiju i narasla na preko 800.000 bo-

⁶⁰⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, druga knjiga, 460, 493, 494 i 521; Branko Petranović, *n.d.*, str. 332—338; Josip Broz Tito, *n.č.*; Nikola Ljubičić, *Titova strategija*, *n.č.*

raca, svrstanih u 63 divizije, jedinice Mornarice i Vazduhoplovstva. Pred početak druge etape završnih operacija Vrhovni štab je reorganizovan u Generalštab, koji je planirao završnu ofanzivu Jugoslovenske armije. U završnoj etapi operacija 4. armija na primorskom pravcu, koja je nastupala prema staroj jugoslovensko-italijanskoj granici, otpočela je ofanzivu 20. marta 1945. Prema osnovnoj operativno-strategijskoj ideji, 1. 2. i 3. armija su nakon proboja sremskog fronta (12. aprila) nastavile nastupanje kroz Srem, Bosnu i Slavoniju na zapad. Njemačke i kvislinške jedinice su sa izuzetnom žilavošću i upornošću pružale otpor u borbama, nastojeći da se po svaku cijenu izvuku iz Jugoslavije. Međutim, u dvomjesečnim operacijama četiri armije u zahvatu fronta i sedam korpusa koji su djelovali u dubokoj pozadini neprijatelja oslobodili su cijelu teritoriju Jugoslavije. Kod Ilirske Bistrice je prinuđen na predaju njemački 97. armijski korpus, a glavne snage njemačke Grupe armija »E« bile su na teritoriji Slovenije okružene i prinuđene na predaju.⁶⁰⁸

Sa početkom potpune evakuacije njemačke Grupe armija »E« iz Grčke preko teritorije Makedonije tokom oktobra, Glavni štab NOV i PO Makedonije je tražio od svih jedinica da pojačaju dejstva na komunikacijama, uništavaju i uznemiravaju njemačke kolone i spriječavaju njihovo povlačenje prema Skoplju i dalje na sjever. Za dejstva u dolini Vardara, na odsjeku Gradsko—Đevdelijska, i dalje je angažovana 41. divizija, a 42. divizija na komunikaciji Veles—Skoplje—Kačanik.⁶⁰⁹

I pored pojačanih mjera obezbjeđenja komunikacija i njemačkih kolona koje su se povlačile, jedinice Glavnog štaba NOV i PO Makedonije su, danonoćnim napadima i diverzantskim akcijama na komunikacije i borbeni poredak neprijatelja, imale operativnu inicijativu. Prema podacima njemačkih komandi, početkom oktobra na željezničkoj pruzi Devdelijska—Veles—Skoplje izvršeno je više diverzantskih akcija, kojima je znatno usporeno saobraćaj. Naročito su pojačana dejstva od 9. do 15. oktobra, kada su na željezničkoj pruzi Devdelijska—Skoplje dejstvovala: 42. divizija sa 3. i 12. brigadom na odsjeku Veles—Skoplje, a 41. divizija sa 9. i 11. brigadom na odsjeku Negotino—Devdelijska. Tokom oktobra je srušeno 5 vozova, oštećeno 7 manjih mostova (propusta), napadnuta su dva transportna voza i dvije željezničke stanice.⁶¹⁰

Oslobođenjem Skoplja, 13. novembra 1944, uspješno su završene dvomjesečne borbe NOV Makedonije protiv njemačke Grupe armija »E« i diverzantska dejstva u dolini Vardara od kraja avgu-

⁶⁰⁸ Fabijan Trgo, *Oslobođenje Jugoslavije, Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji u završnoj etapi drugog svjetskog rata* Beograd 1978, 19—28,

⁶⁰⁹ Zbornik, VII, 4, str. 132—134.

⁶¹⁰ Mikroteka AVII, NAV, T-311, r. 182, s. 658—800; r. 183, s. 516, 525, 623—624, 670—699, 700; r. 188, s. 670—699, r. 194, s. 163; Zbornik, VII, 4, str. 129—132, 139—141, 152—154, 157—160, 165 i 189—192.

sta do sredine novembra. Najbrojnije i najefikasnije diverzantske akcije na komunikaciji u dolini Vardara izvedene su na dionicama željezničke pruge Veles—Zelenikovo (30 km) i Negotino—Devdelija (70 km), gdje je, i zbog orografskih uslova, Glavni štab NOV i PO Makedonije koncentrisao najjače snage. Hrabri diverzanti-mineri, veći i manji dijelovi brigada, iako nedovoljno opremljeni i obučeni za ovakva specifična dejstva, uspjeli su da u dolini Vardara sruše 15 vozova sa vojskom i ratnim materijalom, miniraju 13 mostova na željezničkoj pruzi i nekoliko na putevima, oštete jedan tunel i dvije dizalice za raščišćavanje pruge, napadnu 4 transportna voza, 5 željezničkih stanica i poruše željezničku prugu na preko 100 mjesta.⁶¹¹

Zbog ovih diverzantskih akcija usporeno je prebacivanje glavnine njemačkih trupa prema sjeveru i posjedanje prevoja na jugoslovensko-bugarskoj granici i tzv. plave linije Skadar—Skoplje—Klisura—Bela Palanka. I diverzantska dejstva NOV Makedonije su doprinijela da njemačka Grupa armija »E« nije uspjela da se probije prema Beogradu, već je morala da mijenja pravac povlačenja pod veoma nepovoljnim okolnostima prema Bosni, da bi bila upotrijebljena za privremeno, preko zime, stabilizovanje njemačkog fronta na liniji Srem—Drina.

Operativni štab njemačke Vrhovne komande je u svakodnevnom zapovijestima početkom septembra 1944. insistirao kod Komande Jugoistoka na blagovremenom povlačenju Grupe armija »E« sa egejskih i jonskih ostrva i Peloponeza na sjeverni i srednji dio Balkanskog poluostrva radi stabilizacije fronta. Međutim, do 15. septembra presječen je vardarsko-moravski pravac i onemogućeno Grupi armija »E« povlačenje prema Beogradu. »U stvari, Tito je već uspeo da, u sadejstvu sa anglo-američkim vazduhoplovstvom«, konstatovano je u izvještaju Komande Jugoistoka od 20. septembra 1944, »skoro potpuno paralizuje odvijanje željezničkog saobraćaja iz Grčke prema Beogradu, da trupe koje su vršile pomjeranje rasparča na velikim odstojanjima i da ih mnogostruko veže, kao i da u najvećoj mjeri teško poremeti saobraćaj cisterni i dovoz uglja prema jugu, te da skoro ukoči transporte evakuacije.«⁶¹²

Komanda Jugoistoka je, na osnovu razvoja operacija na jugoslovenskom ratištu, procijenila da su već u julu 1944. ispoljene »sve očiglednije Titove namjere da Srbiju koncentrično napadne«. Od 28. avgusta do 4. septembra su ispoljena sistematska, planska i »stalna razaranja od strane Titovih snaga, koje su potpuno onespособile prugu Višegrad—Kraljevo i Skoplje—Leskovac i neprekidno ometale još jedino eksploatisanu prugu kroz Ibarsku dolinu«. U međuvremenu su jedinice 23. divizije 14. korpusa NOVJ »zaposjele dolinu Timoka i poslije žestokih borbi« oslobodile Zaječar 7. septembra 1944. »Time je bio prekinut jedini upotrebljivi put za dotur

⁶¹¹ Tomo Ristovski, *n.č.*

⁶¹² *Zbornik*, XII, 4, str. 604.

do Dunava kao i poprečna veza pozadi istočnog fronta, koji je trebalo tek organizovati.« Dajući pregled dejstava potčinjenih jedinica za period od 28. avgusta do 4. novembra 1944, Komanda Jugoistoka je zaključila da su snage NOVJ prodrle »iza leđa naših sopstvenih uporišta u dunavskom luku, da bi sadejstvovala sa nastupajućim sovjetskim snagama i da bi im olakšale formiranje jednog mostobrana«.⁶¹³

U osvrtu na ove operacije Josip Broz Tito je naveo: »Do polovine septembra presjekli smo moravski pravac južno od Niša, nakon čega nijedna njemačka jedinica iz Grupe armija »E« nije mogla proći ovim pravcem ka Beogradu. Umjesto povlačenja dolinom Morave, Nijemci su nabačeni na planinsko zemljište i bespuće Sandžaka i Bosne.«⁶¹⁴

Prema njemačkim izvještajima, komunikacija Beograd—Niš—Skoplje u septembru je bila izbačena iz saobraćaja oko 20 dana.⁶¹⁵

Prema izvještaju Glavnog štaba NOV i PO Srbije od 1. oktobra, tokom septembra željeznička komunikacija Niš—Skoplje bila je prekinuta na 450 mjesta, u dužini 22,5 km, srušeno je 8 željezničkih i 8 drumskih mostova, uništeno 130 vagona i spaljeno 6 željezničkih stanica, a svi tuneli između željezničkih stanica Grdelica—Predejani porušeni, tako da je saobraćaj bio potpuno obustavljen; na željezničkoj pruzi Kraljevo—Raška—Priština, koja je bila na više mjesta prekinuta, uništeno je 108 vagona i spaljene 2 cisterne benzina; željeznička pruga Niš—Prokuplje—Kuršumlija bila je porušena na 108 mjesta, spaljeno je 5 željezničkih stanica, a relacija Prokuplje—Kuršumlija od 25. septembra je osposobljena za potrebe jedinica NOVJ; željeznička pruga Stalac—Kruševac—Kraljevo bila je prekinuta na 35 mjesta, u dužini 2 km, i srušen most; pruga Niš—Svrljig—Knjaževac bila je prekinuta na 25 mjesta, u dužini 1 km, i srušena 3 željeznička mosta.⁶¹⁶

Snage 14. korpusa NOVJ su od 15. do 30. septembra 1944. zatvarale pravce Bor—Žagubica—Petrovac, Stubik—Plavna—Klokočevac—Majdanpek—Kučevo, Sokobanja—Aleksinac, Sokobanja—Knjaževac i Boljevac—Paraćin, vodile borbe sa Nijemcima i rušile komunikacije »kako bi se što više onesposobile za upotrebu od strane neprijatelja sa motornim vozilima«. »Ovo rušenje komunikacija«, naglašeno je u izvještaju Štaba 14. korpusa od 15. decembra 1944, »dobilo je veliki značaj naročito onda kada su jedinice Crvene armije prešle Dunav kod Kladova (22. septembra 113. divizija je prešla Dunav kod Kladova i Brze Palanke — prim, autora) i kada su naišle iz Bugarske istočno od Negotina počele potiskivati neprijatelja ka zapadu.«⁶¹⁷

⁶¹³ *Isto*, str. 681, 684 i 685.

⁶¹⁴ Josip Broz Tito, n.č.

⁶¹⁵ AVII, njemačka arhiva, reg. br. 12/1, k. 2.

⁶¹⁶ *Zbornik*, I, 13, str. 8.

⁶¹⁷ *Isto*, I, 15, str. 45.

Njemačkoj Grupi armija »E« bilo je presječeno odstupanje sa juga na sjever preko Beograda. Njemačkim snagama je tokom oktobra preostala jedina mogućnost izvlačenja iz Srbije pravcem Kraljevo—Višegrad, a sa prostora Kosova, Crne Gore i Albanije preko Sandžaka za Sarajevo i duž Primorja. Vrhovni komandant NOVJ Tito je početkom oktobra 1944. naredio štabovima 2, 5. i 8. korpusa da se temeljno poruše sve komunikacije »za koju svrhu angažovati sve stanovništvo i sve raspoložive snage«.⁶¹⁸

Štab 3. divizije je za rušenje komunikacija na teritoriji Crne Gore angažovao 5, 6, 7. i 9. crnogorsku brigadu i Jurišni izviđački bataljon. U tom cilju su po bataljonima formirana minerska odjeljenja od boraca »vičnih minerskom poslu«. Jedinice 29. i 37. divizije dobile su zadatak da ruše komunikacije koje od Podgorice, Nove Varoši, Prijepolja, Foče i Kalinovika vode prema sjeveru i sjeverozapadu.⁶¹⁹

U toku operacija 2. korpusa NOVJ prema Boki Kotorskoj i Mostaru, od prvorazrednog značaja je bilo razaranje komunikacija u dolini rijeke Bosne i od Sarajeva prema Mostaru. Štab 5. korpusa je angažovanjem jedinica nastojao da izbací iz saobraćaja komunikaciju Bosanski Brod—Sarajevo—Mostar.

»Vaše energično angažovanje na komunikaciji Konjic—Sarajevo—Brod«, stoji u naredjenju vrhovnog komandanta Tita od 19. oktobra 1944. Štabu 5. korpusa, »uveliko će doprinijeti proširivanju ovog našeg velikog uspjeha. Težište našega rada treba da budu akcije na komunikacijama i uništavanje neprijateljskih pokretnih trupa. Angažovanje krupnih snaga oko pojedinih uporišta nije rentabilno u ovoj situaciji.«⁶²⁰

Okupator je, uslijed brzog prodora Crvene armije na Balkan i u Mađarsku, kao i potencijalne mogućnosti iskrcavanja saveznika na obalu Jadranskog mora, u jesen 1944. posebnu pažnju pridavao komunikacijama koje sa jadranske obale vode u dolinu Save, kao i željezničkoj magistrali Beograd—Zagreb i pruzi Osijek—Virovitica, koje su pomoću rokadnih komunikacija vezivale savski operacijski pravac sa dravskim. Poslije oslobođenja Beograda i gotovo čitave Srbije, željeznička pruga Zagreb—Beograd bila je od životnog značaja za Njemačku: trebalo je snabdjeti jedinice u Sremu i izvlačiti Grupú armija »E«.

Upravo zbog toga Glavni štab NOV i PO Hrvatske naredio je Štabu 6. korpusa da jedinice orijentiše prema toj pruzi, a Virovitičku brigadu zadrži u Podravini, Štabu 10. korpusa da svoje jedinice usmjeri prema Kalniku i Zagorju. Štab 6. korpusa je 40. diviziju uputio u širi rejon Psunja da izvodi akcije na pruzi između Banove Jaruge i Batrine, a 12. diviziju na prostor Dilja za rušenje komunikacije od Batrine do Vrpolja. Štab 10. korpusa je 32. divi-

⁶¹⁸ AVII, fond NOP-a, reg. br. 2/2—14, k. 28.

^{eis} Zbornik, I, 13, str. 524; III, 8, str. 259, 314, 364, 365, 368, 369 i 408.

⁶²⁰ AVII, fond NOP-a, reg. br. 4—6—7, k. 28,

ziju uputio u Zagorje da djeluje na komunikaciji Zabok—Varaždin, a 33. diviziju je ostavio jugozapadno od Novigrada Podravnog sa zadatkom da onemogući saobraćaj na komunikaciji Koprivnica—Dugo Selo. Do kraja oktobra 1944. jedinice 6. i 10. korpusa su izvele veoma uspješne akcije, posebno 1. i 3. diverzantski odred.

U toku ofanzive Crvene armije i jedinica NOVJ u Vojvodini Glavni štab NOV i PO Hrvatske naredio je Stabu 10. korpusa da razvije veću aktivnost protiv neprijatelja i na komunikaciji Beograd—Zadreb. Za izvršenje tog zadatka Stab 10. korpusa je angažovao i 32. diviziju. Borci 3. diverzantskog odreda su izvodili akcije na komunikacijama Zagreb—Varaždin, Zagreb—Koprivnica i Zagreb—Kutina. Poslije izbijanja neprijatelja na prugu Beograd—Zagreb, 12. divizija je otpočela sa njenim rušenjem i napadom na njemačke kolone. Istovremeno, na ovoj komunikaciji izvele akcije i jedinice 33. divizije.

Od naročite važnosti bilo je onemogućiti neprijatelju pokret i transport komunikacijama koje iz Dalmacije vode na sjever. U vezi s tim Vrhovni štab NOV i POJ je 1. novembra 1944. naredio Glavnom štabu Hrvatske da na cjelokupnom području razvije operacije širih razmjera. Glavni štab Hrvatske je u tom duhu izdao konkretna naređenja svojim jedinicama. Rušenjem komunikacija, naročito onih koje iz Dalmacije vode na sjever u dolinu Save, jedinice 4. korpusa su nastojale da onemoguće pokret i snabdijevanje neprijateljskih jedinica u Dalmaciji, Lici i Gorskom kotaru. U tome su posebnu aktivnost ispoljile jedinice 2. diverzantskog odreda. U Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i sjeveroistočnom dijelu Istre jedinice 11. korpusa su rušile komunikacije, uništavale posade i objekte neprijatelja i proširile slobodnu teritoriju. Narodnooslobodilačka vojska na teritoriji Hrvatske, djelujući u duhu opštih direktiva Vrhovnog štaba, postigla je u drugoj polovini 1944. vidne rezultate.⁶²¹

U skladu sa koncepcijom vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog rata o izvođenju završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, diverzantske akcije na teritoriji Hrvatske su izvođene sinhronizovano po prostoru, vremenu i objektima dejstva. Nakon proboja sremskog fronta i izbijanja 3. ukrajinskog fronta Crvene armije na Dravu, komunikacije u dolini Save i Drave dobijaju još veći značaj.⁶²² Snage neprijatelja su dovedene u veoma nepovoljan operativni položaj, što je doprinijelo njegovom konačnom slamanju i oslobođenju Jugoslavije.

U toku i neposredno poslije izvođenja diverzantske operacije rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944, na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije bila su u porastu di-

⁶²¹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, druga knjiga, 460—482.

⁶²² Rade Bulat, *Karakteristike oružane borbe u Zagrebačkoj oblasti, Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, 98—119.

verzantska dejstva jedinica NOVJ. Dok je na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine tokom avgusta izvedeno 946 diverzantskih akcija, taj broj je u septembru povećan na 2.897. Ukupno je u drugoj polovini 1944. na navedenim teritorijama izvedeno 6.049 akcija (jula 154, avgusta 946, septembra 2.897, oktobra 680, novembra 937, decembra 435).⁶²³

»Jedno od najhitnijih obilježja vođenja borbi Titovih partizana bila je neprekidna diverzija na saobraćajnicama (putevi, mostovi, željezničke pruge) i na vezama svih vrsta. Bilo je noći u kojima je preduzimano 100 rušenja na željeznice«⁶²⁴ — navedeno je u izvještajima komandanata njemačkih jedinica.

Neposredno poslije rušenja komunikacija na teritoriji Slovenije od 1. do 7. septembra 1944, jedinice 15. divizije (4. slovenačka brigada »Matija Gubec« i 5. slovenačka brigada »Ivan Cankar« i Dolenjski partizanski odred) i 4. operativne zone (6. slovenačka udarna brigada »Slavko Slander« i 11. slovenačka brigada »Miloš Zidanšek« i Kamniško-zasavski partizanski odred) 20. septembra su izvele napadno-diverzantsku operaciju na neprijateljsko uporište Paganek i rušenje željezničkog mosta na Savi kod Litije, uz podršku savezničkih avio-bombardera.⁶²⁵

Tri dana poslije izvedene operacije i rušenja mosta na Savi kod Litije, Stab 7. korpusa je, 24. septembra, izdao zapovijest Stabu 18. divizije da poruši Stampetov most. Napad širih razmjera i rušenje mosta, koji je i ovog puta nepotpuno oštećen, izvele su jedinice 18. divizije 27. septembra 1944. godine.⁶²⁶

Dok su u prvoj polovini 1944. diverzantska dejstva jedinica NOV Slovenije bila usmjerena na industrijske i energetske objekte (fabrike, rudnike, elektrane i dr.), u drugoj polovini iste godine većina diverzantskih akcija je izvedena na komunikacije, prije svega vještačke objekte na njima. To je proizašlo iz naređenja vrhovnog komandanta Tita početkom juna, neposredno poslije neprijateljskog desanta na Drvar, i 17. avgusta 1944, po povratku na ostrvo Vis sa pregovora u Italiji sa savezničkim komandantima, da sve jedinice NOVJ ispolje intenzivna diverzantska dejstva na komunikacijama. Isto tako, saveznički komandanti na frontu u Italiji bili su veoma zainteresovani za pojačanu diverzantsku aktivnost partizanskih jedinica na komunikacijama u Sloveniji. Upravo u to vrijeme, polovinom 1944, diverzantska dejstva na komunikacijama na jugoslovenskom ratištu postala su sastavni dio ofanzive savezničkih snaga na istočnom i zapadnom frontu, kao i frontu u Italiji.

⁶²³ AVII, fond NDH, reg. br. 8/3-16, 17, 18, k. 206.

⁶²⁴ AVII, njemačka arhiva, k. 41-H, f. 1, dok. br. 5/4926.

⁶²⁵ *Zbornik*, VI, 16, str. 414—417 i 574—583; Miroslav Stiplovšek, *Slan-drova brigada*, Partizanska knjiga Slovenije, Ljubljana 1971, 480—488; Lado Ambrožič, *Gubčeva brigada*, Partizanska knjiga Slovenije, Ljubljana 1972, 767—779; *Cankarjeva brigada*, Ljubljana, 1975, 639—641; Mirko Fajdiga, *n.d.*, 400—406.

⁶²⁶ *Zbornik*, VI, 16, str. 402—405 i 833—868; knj. 17, str. 57—71.

U drugoj polovini 1944. na teritoriji Slovenije je, prema evidentiranim podacima, izvedeno 499 diverzantskih akcija, od kojih 314 na željezničkim prugama. U operativnom pogledu, ove akcije su bile od posebnog značaja ako se ima u vidu da je porušeno ili oštećeno 35 većih ili manjih željezničkih mostova. Prema izvještajima štabova teritorijalnih i operativnih jedinica, bilo je porušeno preko 46,5 km kolosijeka. Diverzantsko-minerske grupe su u Slovenačkom primorju uništile oko 80 stubova električnih dalekovoda, što je neposredno uticalo na zastoj željezničkog saobraćaja. Diverzantsko-minerske grupe, teritorijalne i operativne jedinice su na operativnoj teritoriji Slovenije izbacile iz saobraćaja 63 lokomotive, 221 vagon i 26 kamiona. Ove diverzantske akcije su pozitivno uticale na operacije saveznika u Italiji i Francuskoj, na čemu su se saveznički komandanti najtoplije zahvalili i odali priznanje partizanskim jedinicama Slovenije.⁶²⁷

Nakon prodora Crvene armije preko Mađarske ka istočnoj granici Austrije, savlađivanja »Gotske linije« njemačke Grupe armija »C« u sjevernoj Italiji, uspostavljanja fronta Jugoslovenske armije u Sremu, istočnoj Bosni i sjevernoj Dalmaciji, njemačke snage na sjeverozapadnom dijelu jugoslovenskog ratišta, posebno na teritoriji Slovenije, nalazile su se početkom 1945. u veoma nepovoljnom operativnom položaju. Dejstva diverzantsko-minerskih grupa, teritorijalnih i operativnih jedinica na komunikacijama u Sloveniji po primaju posebnu ulogu i mjesto u završnim operacijama radi okruženja i razaranja neprijateljskih grupacija.

Povlačenje njemačkih snaga sa jugoistočnog dijela Balkanskog poluostrva i sjeverne Italije preko Slovenije bilo je krajem januara 1945. sve masovnije. Zbog porušenih željezničkih pruga i nedovoljnih kapaciteta, sve više su korišćene ceste. Stoga su jedinice NOV Slovenije težište diverzantskih aktivnosti usmjerile na saobraćaj neprijatelja na glavnim cestama. U tom cilju su formirani diverzantsko-minerski vodovi u sastavu inženjerskih bataljona divizija, pri štabovima partizanskih odreda i komandama vojnih područja gdje je bilo moguće i potrebno. Pored toga, diverzantsko-minerski vodovi su usmjerili akcije na štabove i ustanove neprijateljskih jedinica i mjesta njihovog okupljanja. Da bi se postigli što potpuniji efekti u izvođenju ovih akcija, rukovodioci diverzantskih grupa su uspostavili tješnji kontakt i saradnju sa obavještajnim organima u jedinicama i na terenu. Prenošnje ovih akcija u pozadinu, tj. u najosjetljivije elemente borbenog poretka — štabove, komandna mjesta, centre veze i snabdijevanja, imalo je za cilj slabljenje borbenog morala neprijatelja.⁶²⁸

Prema podacima Obavještajnog odjeljenja Glavnog štaba NOV i PO Slovenije od početka januara 1945, dio glavne željezničke pruge

⁶²⁷ IZDG Slovenije u Ljubljani, Partizanski dnevnik, 18. jula 1944. godine.

⁶²⁸ Zbornik, VI, 18, str. 209—214, 327, 328, 489, 490, 507 i 508.

u dolini rijeke Save, na odsjeku Zagreb—Zidani Most, bio je u drugoj polovini decembra 1944. napadnut 28 puta (17 akcija diverzantsko-minerskih grupa teritorijalnih i operativnih jedinica sa teritorije Štajerske i sjevernog dijela Dolenjske i 11 napada bombarderske avijacije saveznika). U sličnom stanju se nalazila i željeznička pruga Celje—Dravograd, zbog porušenog mosta blizu Mislinje od strane Zidanšekove brigade sredinom juna 1944. Željeznička pruga Ormož—Pragersko—Maribor je u zimu 1944/45. bila veoma opterećena zbog približavanja fronta Crvene armije preko Mađarske, te su ceste na tom području postale sve aktuelnije za prevoz okupatorske vojske i materijalno-tehničkih sredstava.

U posebno teškom položaju se nalazila glavna željeznička pruga Trst—Ljubljana—Zidani Most, naročito dio između Borovnice i Zidanog Mosta. Njemačke komande su već u novembru 1944. pojačale njeno obezbjeđenje na najugroženijim mjestima (mostovi i drugi vještački objekti). U bodljikavu žicu, koja je opasivala Stampetov most, puštali su svaku noć struju. Na odsjeku Trst—Postojna pruga je u drugoj polovini decembra 1944. bila 17 puta minirana, a kolosijek na više mjesta porušen u ukupnoj dužini 500 m, što je prouzrokovalo zastoј prometa 6 dana. Saveznički avioni su 27. decembra 1944. onesposobili željeznički vijadukt kod Borovnice. Drugi dio odsjeka ove pruge od Ljubljane do Zidanog Mosta, izuzev između željezničke stanice Kresnica i Zagorje na Savi, već od septembra 1944. bio je onesposobljen za saobraćaj, jer je bilo porušeno 6 mostova i 4 km kolosijeka.

U tim uslovima je porasla uloga željezničke pruge Beljak—Jesenice—Ljubljana radi snabdijevanja njemačkih jedinica u Notranjskoj i Dolenjskoj. I ova pruga je tokom decembra 1944. bila izložena napadu sa zemlje i iz vazduha, ukupno 38 puta. Minerske grupe Jeseničko-bohinjskog odreda izvele su 29 akcija, i to na odsjeku između Kranja i Jesenica. U ovim napadima je uništeno 27 lokomotiva, a promet obustavljen 10 dana.

Neprijatelj je prugu Ljubljana—Kočevje od 15. decembra 1944. osposobio za promet. Međutim, diverzanti 7. korpusa su je odmah nakon toga minirali na osam mjesta. Željeznička pruga Ljubljana—Novo Mesto—Metlika je već odranije bila onesposobljena za saobraćaj zbog porušenih vijadukata kod Zalne i Otovca i mosta preko Kupe kod Bubunjaraca u Beloj krajini.

Željeznička pruga Gorica—Podbrdo—Jesenice, koja je prolazila sredinom operativnog područja 9. korpusa, od polovine juna do kraja novembra 1944. bila je onesposobljena za saobraćaj zbog porušenog mosta kod Plava. Krajem decembra 1944. ova pruga je bila ponovo na udaru diverzantsko-minerskih grupa jedinica 9. korpusa i savezničke avijacije. Minerij jedinica 9. korpusa, posebno Južnoprimeorskog partizanskog odreda, već su u prvoj polovini 1944. onesposobili za bilo kakav promet željezničku prugu Trst—Stanjel—Gorica.

S obzirom na ovakvo stanje željezničkog saobraćaja na teritoriji Slovenije, njemačke komande su posebnu ulogu pridavale liniji Videm—Trbiž—Beljak, koja je jedino bila upotrebljiva i imala veliki operativni značaj za njemačke oružane snage, jer je povezivala front u sjevernoj Italiji sa frontom u Mađarskoj. Ovom linijom je tokom decembra 1944. prevezeno 7 njemačkih divizija, koje su se nalazile na popuni na prostoru jadranske operativne zone. Od 26. januara do 6. februara 1945. evidentirano je još šest njemačkih divizija na Pontebskoj željezničkoj pruzi, a bio je najavljen prelaz još šest divizija sa područja sjeverne Italije.⁶²⁹

Dejstvom diverzantskih grupa jedinica NOV i PO Slovenije i savezničke avijacije, zaključno sa februarom 1945, sve željezničke pruge u Sloveniji, glavne i sporedne, bile su gotovo onesposobljene za saobraćaj rušenjem ili oštećivanjem glavnih objekata (mostova i vijadukata). U takvoj situaciji neprijatelj je za povlačenje snaga koristio ceste, naročito na pravcima Postojna—Ljubljana—Celje i Brežice—Zidani Most—Celje i dalje prema Dravogradu.

Od sredine decembra 1944. do 13. maja 1945. u Sloveniji je izvedena ukupno 261 diverzantska akcija na prometnim linijama, sredstvima veze i manjem broju industrijskih objekata.

Na operativnom području 9. korpusa, Slovenačkog primorja i zapadnog dijela Gorenjske, istakli su se diverzantsko-minerske grupe pojedinih jedinica 30. divizije, diverzantsko-minerski vodovi Jeseničko-bohinjskog partizanskog odreda i mineri inženjerijskog bataljona 30. i 31. divizije. Tako su diverzantsko-minerski vodovi Jeseničko-bohinjskog partizanskog odreda od 17. decembra 1944. do 20. marta 1945. izveli ukupno 53 diverzantske akcije na željezničkim prugama Kranj—Jesenice i Bohinjska Bistrica—Jesenice. Na operativnom području 9. korpusa izvedeno je 108 miniranja pruge. Skoro polovinu tih akcija izveli su mineri Jeseničko-bohinjskog partizanskog odreda, što ubjedljivo govori o velikom naprezanju njegovih diverzantsko-minerskih grupa. Inženjerijski bataljon 30. divizije je u aprilu 1945. minirao željezničku prugu između Tržiča i Trsta 9 puta, porušio 500 m kolosijeka i 5 stubova električnog dalekovoda visokog napona⁶³⁰

Minerske grupe jedinica 9. korpusa su u 211 izvedenih diverzantskih akcija porušile 7 mostova na prugama i 6 na cestama, 7 stubova električnog dalekovoda visokog napona, željezničku prugu u dužini 3.758 m i uništile 35 lokomotiva i 288 vagona. Na teri-

⁶²⁹ *Isto*, str. 172—202, Mjesečni izvještaj Obavještajnog odeljenja Glavnog štaba NOV i PO Slovenije od 1. januara 1945. o pokretima, jedinicama, akcijama, saobraćaju i utvrđivanju neprijatelja u Sloveniji; knj. 19, str. 7—32, Mjesečni izvještaj Obavještajnog odeljenja Glavnog štaba NOV i PO Slovenije od 1. marta 1945. o rasporedu neprijateljskih jedinica i situaciji na teritoriji Slovenije.

⁶³⁰ *Isto*, VI, 19, str. 467—476, Izvještaj Štaba inženjerijskog bataljona 30. divizije JA od 19. aprila 1945. Štabu 30. divizije o aktivnosti minersko-sabotažnih vodova 3, čete u drugoj polovini marta i prvoj polovini aprila.

toriji 4. operativne zone minerska četa 13. slovenačke udarne brigade »Mirko Bračič« je noću 28/29. decembra 1944. minirala transportni voz na pruzi Celje—Maribor, između Doboveča i Ponikve. Jedinice brigade su nakon miniranja kompozicije izvele juriš, zaplijenile opremu i zapalile voz.⁶³¹

Komandant Jugoistoka je 11. decembra 1944. izvijestio njemačku Vrhovnu komandu »o nedovoljnom obezbjeđenju važne željezničke pruge Maribor—Zidani Most od strane zamjenika 18. armijskog korpusa, kao i o uznemiravanju u znatnom obimu na ovoj pruzi za posljednjih 14 dana«. Na osnovu navedenog izvještaja, njemačka Vrhovna komanda je izdala direktivu načelnika naoružanja kopnene vojske i komandantu dopunskih trupa kopnene vojske da lično zamjenik komandanta 18. armijskog korpusa treba da se stara o obezbjeđenju pruge Maribor—Zidani Most, angažujući za to teritorijalne jedinice.⁶³²

Na operativnom području 7. korpusa, Notranjsko i Dolenjsko, željezničke pruge su do kraja 1944. bile gotovo onesposobljene, naročito poslije rušenja mosta na Savi kod Litije i željezničkog vijadukta kod Borovnice. Operativno područje 7. korpusa se nalazilo van pravaca povlačenja njemačkih oružanih snaga, koji su bili usmjereni preko operativnog područja 9. korpusa i 4. operativne zone: Velebit—Velika Kapela—Snežnik—Trst i Zagreb—Celje—Dravograd. Od 261 evidentirane diverzantske akcije u periodu od polovine decembra 1944, najveći broj je izveden na operativnom području 9. korpusa — 211, a na području 4. operativne zone — 36 i 7. korpusa — 14. U ovim akcijama je bilo porušeno 14 manjih željezničkih mostova i 17 mostova na cestama, 7 stubova dalekovođa visokog napona, preko 11 km željezničke pruge, uništeno 30 lokomotiva, 149 vagona i 6 privrednih objekata, od kojih tri električne centrale.⁶³³

Većina ovih akcija, preko 90%, bila je izvedena u januaru i februaru 1945. Krajem aprila, kada je u Sloveniji pristupljeno okruženju i uništenju neprijateljskih grupacija, diverzantske akcije na komunikacijama nisu više izvođene. Štab 14. divizije je 13. maja 1945. naredio štabovima brigada da zaposjednute mostove na lijevoj obali rijeke Drave, radi spriječavanja povlačenja njemačkih i kvislinških jedinica prema Austriji, miniraju samo u slučaju nužde »ako naše jedinice ne bi mogle održati položaj«. Kao i u drugim krajevima Jugoslavije, okupatorske jedinice su u toku povlačenja sa prostora Ljubljane i Gorenjske prema Austriji preduzele

⁶³¹ Isto, VI, 18, str. 914, Izvještaj komandira žandarmerijske stanice Ponikva od 30. decembra 1944. Sreskoj žandarmeriji u Celju o napadu na transportni voz između Ponikve i Doboveča.

⁶³² Isto, tom XII, knj. 4, str. 1103.

⁶³³ Isto, VI, 18, str. 250—252, 450—464, 468—489 i 628—634; knj. 19, str. 217—223, 230—241, 367—377, 408—410, 540—542, 588—592 i 741—743.

⁶³⁴ Isto, VI, 19, str. 750—753, Zapovijest Štaba 14. divizije od 13. maja 1945. štabovima brigada o zaposjedanju mostova na lijevoj obali rijeke Drave radi spriječavanja povlačenja neprijatelja u pravcu sjevera.

mjere i rušile mostove, kao na Ljubijanici kod Preserja i Zaloga i na željezničkoj pruzi Ljubljana—Kranj—Jesenice.

*

Stečena iskustva u toku prenošenja težišta operacija u jugoistočne krajeve zemlje i operativno-strategijska situacija na jugoslovenskom ratištu pred beogradsku operaciju (14. do 20. oktobra 1944) ukazali su na potrebu organizovanja diverzantskih dejstava na višem stepenu rukovođenja i komandovanja. Zbog toga je, neposredno po završetku diverzantske operacije — rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. setpembra 1944, formirana Grupa diverzantskih odreda NOVJ u pozadini neprijatelja na glavnom geostrategijskom pravcu u međurječju Save i Drave.

Pod rukovodstvom štabova diverzantskih odreda NOVJ ubacivane su i »specijalne diverzantske grupe« u okupirane gradove radi uništenja neprijateljskih komandi, centara veze, skladišta goriva i materijalno-tehničkih sredstava. Pored toga, diverzanti su odigrali značajnu ulogu u spasavanju vitalnih objekata, koje je neprijatelj imao namjeru da poruši u toku povlačenja i napuštanja gradova.

Stečena iskustva u organizovanju sadejstva specijalnih diverzantskih, teritorijalnih i operativnih jedinica NOVJ, kao i komandi vojnopozadinskih organa bitno su uticala na postignute rezultate prilikom rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944, kao i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. U skladu sa koncepcijom vrhovnog rukovodstva narodno-oslobodilačkog pokreta, u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije diverzantska dejstva su sinhronizovana po prostoru, vremenu i objektima dejstva na frontu i u pozadini. Postojala je i organizovana mreža za povezivanje diverzantskih jedinica sa pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima.

Na osnovu Titovih naređenja, instrukcija i uputstava u toku završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, teritorijalne, operativne i specijalne diverzantske jedinice NOVJ osujetile su planove njemačke Vrhovne komande da formira front na istočnom Balkanu; onemogućile njemačkoj Grupi armija »E« izvlačenje Vardarsko-moravskom dolinom prema Beogradu i formiranje fronta u Banatu; diverzantska dejstva u pozadini fronta u Hrvatskoj i Sloveniji, za čiji efekat su bili zainteresovani i saveznički komandanti u Sredozemlju, pored ostalog, posredno su uticala na stabilnost i organizaciju odbrane njemačkih oružanih snaga u sjevernoj Italiji; i konačno, u drugoj etapi završnih operacija, diverzantska dejstva u pozadini su umnogome doprinijela slamanju njemačkog fronta i odbrane u istočnoj Bosni i Sremu i razbijanju i okruženju njemačkih grupacija u sjeverozapadnim krajevima Jugoslavije.

